

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
Навчально-науковий інститут права та міжнародно-правових відносин
Кафедра історії та теорії держави і права

Кваліфікаційна робота бакалавра
на тему: ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА
КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ 1917-1920 РР. В ВИСВІТЛЕННІ ТА ОЦІНЦІ
СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ УКРАЇНИ

Виконав: студент навчальної групи ІСТ 21–2
спеціальність 032 «Історія та археологія»

МЕЛЬНІКОВА К.О.
(прізвище та ініціали)

Керівник д.і.н., доцент, Морозов О.В.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент Маргулов А.Х., доктор історичних наук,
професор, професор кафедри
міжнародних відносин УМСФ
(місце роботи, посада,
науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро – 2025

АНОТАЦІЯ

Мельнікова К.О. Історія Української революції на Катеринославщині 1917-1920 рр. у висвітленні та оцінці сучасній історіографії України
Кваліфікаційна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025. 82 с.

Переломні події Української революції 1917–1921 років залишили глибокий слід в історії України, заклавши підвалини її сучасного державного та суспільного устрою. Цей період позначений не тільки боротьбою за національну незалежність, але й масштабними соціальними і політичними трансформаціями. Серед регіонів, які відіграли важливу роль у революційних подіях, Катеринославщина вирізнялася своєю індустріальною базою, активним робітничим і селянським рухом, а також стратегічним значенням для розвитку революції. Революційні події на Катеринославщині викликають інтерес не тільки через їхній вплив на Україну, а й в ширшому контексті соціальних перетворень в Європі. Зарубіжні дослідники підкреслюють, що цей регіон став ключовим майданчиком для зіткнення різних ідеологій та соціальних груп.

Перший розділ роботи присвячено аналізу історичних передумов Української революції 1917-1921 років на Катеринославщині. Зокрема, окреслено політичну і соціально-економічну ситуацію в Україні на початку ХХ століття, охарактеризовано початок революційних подій на Катеринославщині у березні –квітні 1917 року та проаналізовано специфіку розвитку революційних процесів на Катеринославщині. В другому розділі розглянуто політичні перипетії та історіографічні підходи до оцінки періоду 1917-1921 років на Катеринославщині: політичний курс Центральної Ради та її взаємодію з владою на Катеринославщині, особливості функціонування на гетьманського режиму на Катеринославщині, добу Директорії та її боротьбу за відновлення української незалежності, а також сучасну українську історіографію щодо подій на Катеринославщині.

Наукова новизна роботи полягає в проведенні комплексний аналіз стану вивчення історії Української революції на Катеринославщині 1917-1920 рр. у сучасній українській історіографії, з'ясовані концептуальних підходів, методів і прийомів, якими сучасні вітчизняні історики реконструюють події революційної доби, розкрито особливості революційних процесів на Катеринославщині, їх вплив на загальний перебіг Української революції 1917–1921 рр., виокремлені регіональних аспектів революційних змін у контексті діяльності провідних історичних діячів, аналізі соціальних та політичних змін у регіонах.

Ключові слова: Українська революція, Катеринославщина, Центральна Рада, Гетьманат Павла Скоропадського, Директорія УНР, національне відродження, політичні трансформації, регіональна історія, сучасна історіографія України, Махновський рух, більшовики

Список публікацій здобувача:

SUMMARY

Melnikova K.O. History of the Ukrainian Revolution in the Katerynoslav Region of 1917-1920 in the Coverage and Assessment of Modern Historiography of Ukraine Bachelor's Thesis for the Degree of Bachelor in Specialty 032 "History and Archeology". University of Customs and Finance, Dnipro, 2025. 82 p.

The turning points of the Ukrainian Revolution of 1917-1921 left a deep mark on the history of Ukraine, laying the foundations of its modern state and social system. This period is marked not only by the struggle for national independence, but also by large-scale social and political transformations. Among the regions that played an important role in the revolutionary events, the Katerynoslav region stood out for its industrial base, active workers' and peasants' movement, as well as its strategic importance for the development of the revolution. The revolutionary events in the Katerynoslav region are of interest not only because of their impact on Ukraine, but also in the broader context of social transformations in Europe. Foreign researchers emphasize that this region became a key platform for the clash of different ideologies and social groups.

The first section of the work is devoted to the analysis of the historical prerequisites of the Ukrainian Revolution of 1917-1921 in the Katerynoslav region. In particular, the political and socio-economic situation in Ukraine at the beginning of the 20th century is outlined, the beginning of the revolutionary events in the Katerynoslav region in March-April 1917 is characterized, and the specifics of the development of revolutionary processes in the Katerynoslav region are analyzed. The second section examines political vicissitudes and historiographic approaches to assessing the period of 1917-1921 in the Katerynoslav region: the political course of the Central Rada and its interaction with the authorities in the Katerynoslav region, the peculiarities of the functioning of the Hetman regime in the Katerynoslav region, the era of the Directory and its struggle for the restoration of Ukrainian independence, as well as modern Ukrainian historiography regarding the events in the Katerynoslav region.

The scientific novelty of the work lies in the comprehensive analysis of the state of study of the history of the Ukrainian Revolution in the Katerynoslav region in 1917-1920. In modern Ukrainian historiography, the conceptual approaches, methods and techniques by which modern domestic historians reconstruct the events of the revolutionary era are clarified, the features of revolutionary processes in the Katerynoslav region are revealed, their impact on the general course of the Ukrainian Revolution of 1917–1921 is revealed, regional aspects of revolutionary changes are highlighted in the context of the activities of leading historical figures, and social and political changes in the regions are analyzed.

Keywords: Ukrainian revolution, Katerynoslav region, Central Rada, Hetmanate of Pavlo Skoropadsky, Directory of the UNR, national revival, political transformations, regional history, modern historiography of Ukraine, Makhnovist movement, Bolsheviks

List of publications of the applicant:

ПЛАН

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ.....	10
1.1. Політична і соціально-економічна ситуація в Україні на початку XX століття.....	10
1.2. Початок революційних подій на Катеринославщині березень – квітень 1917 року.....	21
1.3. Специфіка розвитку революційних процесів на Катеринославщині.....	31
Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ПЕРИПЕТІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПЕРІОДУ 1917-1921 РОКІВ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ.....	39
2.1. Центральна Рада: політичний курс та взаємодія з владою на Катеринославщині.....	39
2.2. Гетьманський режим особливості функціонування на Катеринославщині.....	45
2.3. Директорія та її боротьба за відновлення української незалежності.....	53
2.4. Сучасна українська історіографія щодо подій на Катеринославщині.....	59
Висновки до розділу 2.....	69
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74

ВСТУП

Тема Української революції 1917–1921 років займає особливе місце в історії України, адже вона стала переломним етапом у боротьбі за національне відродження, державність та суспільні трансформації. У цей період відбулися масштабні політичні, соціальні та військові події, які заклали основу для подальшого розвитку українського суспільства. Серед багатьох регіонів України Катеринославщина (сучасна Дніпропетровська область) відігравала важливу роль як центр робітничого та селянського рухів, регіон із розвиненою промисловістю та стратегічним розташуванням.

Українська революція 1917–1921 років розпочалася в умовах глибоких соціальних і політичних потрясінь, що охопили Російську імперію після Лютневої революції 1917 року. Цей період став ключовим етапом національного відродження українського народу та боротьби за власну державність. Український народ, очолюваний національною елітою, поступово еволюціонував від прагнення до автономії у складі демократичної федеративної Росії до усвідомлення необхідності повної незалежності.

Революція охопила всі регіони України, де сформувалися місцеві органи влади, політичні партії, громадські інституції, а також відроджувалася культура та мова. Національний рух, який активізувався в умовах революційних змін, сприяв формуванню загальноукраїнської ідентичності та створенню державних інститутів, здатних репрезентувати інтереси українського народу.

Термін «Українська революція» набув поширення завдяки учасникам подій. Він фігурує в роботах таких діячів, як Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Дмитро Дорошенко та інші. У радянській історіографії, однак, ці події намагалися представити через призму поняття «Велика Жовтнева соціалістична революція» чи «Громадянська війна». Водночас українські історики в еміграції

досліджували революційні процеси, а їх напрацювання після здобуття незалежності продовжили сучасні науковці.

Українська революція пройшла кілька ключових етапів, кожен із яких мав свої особливості:

Березень 1917 – квітень 1918. Формування та діяльність Української Центральної Ради, проголошення Універсалів, боротьба за автономію й перехід до проголошення незалежності.

29 квітня – 14 грудня 1918. Правління гетьмана Павла Скоропадського намагається закріпити стабільність Української Держави в умовах мирного часу.

Грудень 1918 – листопад 1921. Відновлення республіканської форми правління під керівництвом Директорії, укладання Акту Злуки, масштабна боротьба за незалежність та збройний опір агресорам.

Перший етап революції був пов'язаний із діяльністю Української Центральної Ради, яка стала загальнонаціональним представницьким органом. Проголошення УНР, укладання Брестського миру та героїчні спроби захистити суверенітет перед загрозою більшовицької агресії визначили цей період як етап становлення української державності.

Другий етап, відомий як доба Гетьманату, став часом певної стабілізації. Павло Скоропадський зосередив зусилля на формуванні ефективної адміністрації, міжнародному визнанні Української Держави, розвитку освіти, культури та науки. Попри досягнення, несприятлива внутрішня та зовнішня ситуація призвели до падіння Гетьманату.

Третій етап означеного відновлення республіканської влади відомий як Директорія. Саме тоді було укладено історичний Акт Злуки УНР і ЗУНР, що засвідчив прагнення до соборності. Попри війну за незалежність визнажливої через агресію більшовиків, білогвардійців і поляків. Попри героїзм армії УНР та масовий повстанський рух, до листопада 1921 року Україна втратила можливість закріпити свою незалежність.

Українська революція 1917–1921 років заклала основи державності, які стали підґрунтям для боротьби за суверенітет у подальшому десятилітті. Цей досвід залишається серйозним уроком для розуміння процесів становлення сучасної України.

Період революційних змін початку ХХ століття залишив глибокий слід у долі Катеринославщини. Як важливий економічний і соціальний осередок, цей регіон не лише відображав загальноукраїнські тенденції, але й визначав їхній характер завдяки потужному робітничому руху, активності селянських громад і політичній боротьбі між різними ідеологічними силами. Вивчення історії Української революції на Катеринославщині є важливим для розуміння особливостей революційного процесу в регіональному контексті, а також взаємодії національних, соціальних і політичних рухів. У центрі уваги дослідження – події, які визначали підхід революції в цьому регіоні, зокрема, діяльність Центральної Ради, Української Держави Павла Скоропадського, Директорії УНР, а також вплив більшовицької революції та білої армії.

Сучасна українська історіографія приділяє значну увагу дослідженню цього періоду, спираючись на широке коло джерел – від архівних документів і мемуарів до періодики того часу. Водночас інші підходи до оцінки подій революції, які відображають як багатогранність явища, так і політичні та ідеологічні погляди сучасних дослідників.

Актуальність роботи зумовлена необхідністю детальнішого вивчення регіональних аспектів Української революції, зокрема подій на Катеринославщині, які досі залишаються недостатньо дослідженими. Це дозволяє глибше усвідомити сутність революційного процесу, а також сформувати цілісне уявлення про боротьбу українського народу за державність у складних умовах внутрішньої та зовнішньої боротьби.

Таким чином, дослідження подій на Катеринославщині в контексті сучасної історіографії сприятиме збагаченню історичних знань про Українську революцію 1917–1920 років і поглибленню розуміння регіональних особливостей цього важливого етапу в історії України.

Мета цього дослідження – висвітлити події Української революції 1917–1920 років на Катеринославщині, відобразивши їх у контексті сучасної української історіографії.

Завданнями є:

1. Окреслити політичну і соціально-економічну ситуацію в Україні на початку XX століття.
2. Розглянути початок революційних подій на Катеринославщині березень – квітень 1917 року.
3. Проаналізувати специфіку розвитку революційних процесів на Катеринославщині.
4. Охарактеризувати діяльність Центральної Ради, Гетьманського режиму та Директорії на Катеринославщині.
5. Розглянути сучасну українську історіографію щодо подій на Катеринославщині.

Предмет дослідження: процеси, явища та події, що відбувалися на Катеринославщині в період Української революції 1917–1920 рр., а також їх відображення в сучасній українській історіографії. Особлива увага приділяється дослідженню політичних, військових, соціально-економічних і культурних аспектів революції на регіональному рівні.

Об'єкт дослідження: Катеринославщина як територіальний та історичний регіон у контексті революційних змін, а також праці українських істориків, які аналізували ці події.

Методи дослідження: історіографічний аналіз і синтез – для вивчення та узагальнення стану розробки теми в сучасній українській історіографії, хронологічний метод для висвітлення подій у компоненті їхнього розвитку; метод історичної реконструкції для відтворення подій на основі аналізу джерел і праць; системного підходу для розгляду революційних подій у взаємозв'язку політичних, економічних, ідеологічних чинників та історико-генетичний метод для відстеження передумов і причини революційних подій на Катеринославщині; історико-порівняльний метод – для зіставлення подій

на Катеринославщині з іншими регіонами України в революційний період 1917–1921 рр.; метод узагальнення – для формування висновків.

Джерельна база: архівні матеріали: документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), матеріали обласних архівів Дніпропетровської області (колишня Катеринославщина), звіти, протоколи засідань і накази органів влади УНР, Української Держави, радянських структур; преса: регіональні газети («Земская газета»); мемуарна література: спогади учасників революційних подій (Дмитро Дорошенко); наукові праці та монографії: роботи сучасних українських істориків (Сергій Єфремов, Юрій Лях, Володимир Верстюк), дослідження істориків діаспори (Олександр Оглоблин, Іван Лисяк-Рудницький, Орест Субтельний).

Історіографія питання за періодами:

Радянський період (1920–1980-ті): основні акценти робилися на «класовій боротьбі», діяльності більшовицьких структур, негативній оцінці УНР і махновського руху. Роботи радянських істориків (О. Лазаревський, Б. Шамрай) ігнорували національний характер революції.

Доба незалежності (1991–2000-ті): розвиток нових підходів до вивчення української революції як національно-визвольного руху. Роботи В. Верстюка, В. Солдатенка, Ю. Ляха, де відзначаються регіональні особливості революційного руху, в тому числі на Катеринославщині. В. Солдатенко – провідний український історик, відомий своїми ґрунтовними дослідженнями Української революції 1917–1921 років. Його роботи охоплюють широкий спектр питань, пов'язаних із цим періодом, зокрема: аналіз політичних рухів; вивчення соціальних процесів; дослідження національних аспектів революції; аналіз різних історіографічних підходів до вивчення революції, їх сильних та слабких сторін. Їх дослідження відзначаються глибоким аналізом, широким використанням архівних джерел та критичним підходом до оцінки подій і явищ того часу.

Сучасний період (2010–2025-тий). Цей період відзначається поглибленим аналізом участі регіонів у революції, формуванням національної ідентичності, вивчення соціально-економічного аспекту. Серед них варто згадати дослідження В. Солдатенка, Д. Архирейського та А. Буланової, С. Зайцева, Ю. Рацибарської тощо.

Катеринославщина, будучи важливим промисловим центром, привертала увагу не лише українських, а й зарубіжних дослідників. Їхні праці дозволяють глибше зрозуміти, як специфіка цього регіону впливала на загальноукраїнські та міжнародні революційні процеси.

Олександр Оглоблин – зосереджувався на політичних аспектах Української революції, аналізуючи роль провідників, політичних партій і державних інституцій.

Орест Субтельний у своїй фундаментальній праці «Україна: Історія» розглядає Українську революцію 1917–1921 років у ширшому загальноєвропейському контексті, зокрема аналізує соціальні, економічні і політичні фактори.

Іван Лисяк-Рудницький акцентував увагу на інтелектуальному потенціалі українського руху, його провідних постатях і ключових ідеях, що вплинули на розвиток революційних подій.

Марко Царинник – аналізував постаті Махна та Петлюри. Автор проводить порівняльний аналіз постатей Нестора Махна та Симона Петлюри, висвітлюючи їхні ролі у визвольних змаганнях та революційних подіях.

Наукова новизна: проведено комплексний аналіз стану вивчення історії Української революції на Катеринославщині 1917-1920 рр. у сучасній українській історіографії, з'ясовано концептуальні підходи, методи і прийоми, якими сучасні вітчизняні історики реконструюють події революційної доби, розкрито особливості революційних процесів на Катеринославщині, їх вплив на загальний перебіг Української революції 1917–1921 рр., виокремлено регіональні аспекти революційних змін у

контексті діяльності провідних історичних діячів, аналіз соціальних та політичних змін у регіонах.

Дослідження революційних подій на Катеринославщині залишається актуальним завдяки його значенню для розуміння регіональної історії, формування національної свідомості та оцінки ролі України в європейській історії.

Робота складається зі вступу, двох розділів з підрозділами, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ

1.1. Політична і соціально-економічна ситуація в Україні на початку XX століття

Катеринославщина, будучи одним із найбільших промислових центрів України початку XX століття, стала ареною важливих революційних подій, що визначали перебіг суспільно-політичних змін у регіоні та поза його межами. Індустріальний розвиток, високий рівень страйкової активності та зіткнення різних ідеологій зробили цей регіон унікальним прикладом соціальних трансформацій.

На початку XX століття Україна перебувала в складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Це визначало специфіку її політичного, економічного та соціального розвитку, кожна з частин мала свої особливості, рівень економічного розвитку, правове становище та соціальну структуру. Спершу розглянемо політичну ситуацію в Україні у складі Російської імперії. Українські землі у складі Російської імперії були позбавлені будь-яких ознак національної чи політичної автономії. Цей статус сформувався ще після ліквідації Гетьманщини (1764 р.) і Задунайської Січі (1775 р.). На початку XX століття Україна в межах Російської імперії перебувала в умовах колоніального статусу. Політичні права українського населення були суттєво обмежені: Лівобережна, Правобережна Україна та Слобожанщина розглядалися як провінційні території без жодної національної автономії. Адміністративна влада була зосереджена в руках призначених імперським центром чиновників. Україна була поділена на губернії (Київська, Подільська, Волинська, Харківська, Полтавська тощо), які не мали жодного зв'язку з історичними кордонами чи традиціями. Управління здійснювали губернатори, часто російськими чиновниками з Санкт-Петербурга, які не знали місцевих умов і традицій. Українці не мали жодного політичного

органу, який би представляв їхні інтереси. Державна Дума, заснована після революції 1905 року, не надала реальних можливостей для просування українських питань через обмеження прав національних партій і обрання переважно представників великого землевласницького звання [12, с.43].

На початку XX століття русифікація в Україні стала складовою імперської політики Російської імперії, спрямованої на культурне, мовне та релігійне асимілювання українців. Основними інструментами русифікації стали система освіти, релігія та адміністративна політика, які мали на меті нівелювати українську національну ідентичність. Система освіти в Російській імперії була головним механізмом формування імперської ідентичності, де українцям нав'язували російську мову, культуру та історію. Відповідно до Валуєвського циркуляру та Емського указу, використання української мови в освіті було заборонено. Усі предмети викладалися російською мовою, що унеможливлювало розвиток національної освіти. Навчальні матеріали, які використовувалися в школах, описували українську мову як «діалект російської мови». Наприклад, у підручниках з історії українські території називали «Югом России», а українців зображали як частину «єдиного російського народу». Будь-які спроби створити українські приватні чи громадські школи наштовхувалися на спротив місцевих адміністрацій. Наприклад, 1908 року було заборонено створення українських просвітницьких гуртків, які могли організовувати шкільне навчання. У шкільних програмах Київська Русь подавалася як витоки «російської» держави, а історія українських земель – як периферії російської імперії. Постаті Богдана Хмельницького та інших діячів української історії подавалися як лояльні до Москви. Наприклад, Хмельницький описувався як той, хто «возз'єднав» Україну з Росією. Університети, такі як Київський, Харківський і Одеський, були центрами русифікації. Викладання велося російською мовою, і будь-які спроби студентів виступати за вивчення української історії чи літератури жорстко придушувалися. Українські студенти часто стикалися з дискримінацією та висилками. Попри численні

прохання інтелігенції, влада відмовлялася створити окремий український університет. Наприклад, у Києві ініціатива щодо відкриття українського університету була відкинута [16, с.29].

Церква була великим інструментом русифікації, адже релігійне життя охоплювало все населення. Російська православна церква використовувалася як знаряддя імперської політики для утвердження ідеї «єдиної православної Росії». У храмах богослужіння велося церковнослов'янською мовою з елементами російської, що витісняло будь-які локальні особливості українського обряду. Наприклад, церковні співи, притаманні українському православ'ю, замінювалися російськими варіантами. Особливості українського стилю іконопису також витіснялися. З часів Переяславської ради (1654 р.) і остаточного підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату в 1686 році всі українські православні храми контролювалися російською церквою. Священники, які використовували українську мову або підтримували національні ідеї, зазнавали переслідувань. Наприклад, проповідь українською мовою могла стати причиною відсторонення від служіння. У східних регіонах України, де існувала греко-католицька церква, царська влада проводила її насильницьке переведення до російського православ'я. Найвідоміший приклад – ліквідація Берестейської унії на Правобережній Україні в 1839 році, коли всі уніатські храми були передані під юрисдикцію Російської православної церкви. Греко-католицьких священників, які чинили спротив, відправляли на заслання або садили до в'язниці. Російська православна церква активно просуvala концепт «Триєдиного російського народу» (великоросів, малоросів і білоросів). Це слугувало ідеологічним обґрунтуванням політики асиміляції українців [12, с.68].

Приклади політики русифікації в дії. 1897 року імператор Микола II наказав заборонити використання української мови у всіх приватних навчальних закладах. Крім того, після революції 1905 року, коли цензура частково послабилася, українські газети, які намагалися висвітлити

національні питання, постійно зазнавали тиску. Після ліквідації греко-католицької церкви в Правобережній Україні священиків, які чинили опір, заслали до Сибіру, а парафіян змушували відвідувати православні храми [63, с.259].

Отже, русифікація через освіту та релігію була систематичною політикою Російської імперії, спрямованою на ліквідацію української ідентичності та інтеграцію українців у «єдиний російський народ». Попри жорсткий тиск, українська інтелігенція та духовенство продовжували боротися за збереження мови, культури та національної свідомості. Ці зусилля заклали основу для майбутніх визвольних рухів.

Український національний рух розглядався царською владою як загроза імперській цілісності. Репресії набували різних форм.

1. Заборони на українську мову та культуру:

- Емський указ (1876 р.): цей документ, підписаний імператором Олександром II, забороняв використання української мови в освіті, театрі, видавництвах. Внаслідок цього українські книжки друкували за кордоном (зокрема у Львові), а потім нелегально переправлялися на Наддніпрянщину.

- Валуєвський циркуляр (1863 р.): чиновники проголосили, що «малоросійської мови не було, немає і бути не може». Це виправдовувало обмеження на друк релігійних і освітніх матеріалів українською мовою.

- Закриття українських організацій. Громадські організації, такі як Київська Громада, зазнавали переслідувань. Будь-яка спроба об'єднання інтелігенції чи активістів для поширення української культури чи ідеї автономії зазнавала розпуску та обшуків [23, с.37].

2. Політичні переслідування:

- Спостереження та доноси. Українські діячі, які пропагували ідеї національного самовизначення чи реформи, відправлялися під поліцейський нагляд, їх могли заарештувати без суду.

- Тюремні ув'язнення та заслання. Багато українських інтелектуалів, серед них Михайло Драгоманов, Іван Франко, Михайло Грушевський,

стикалися з репресіями. Наприклад, Грушевського в 1914 році вислали до Сибірска [23, с.39].

3. Придушення масових виступів:

– Будь-які спроби організувати масові збори чи протест, спрямовані на вирішення аграрного, соціального чи національного питання, супроводжувалися розстрілами чи масовими арештами.

Революція 1905–1907 років у Російській імперії стала етапом розвитку українського національного руху, хоча її основою були соціально-економічні зміни. Революція дала короточасне послаблення репресій:

– Зміна цензурної політики. Було дозволено видавати україномовні газети, такі як «Хлібороб», «Громадська думка». У цей період з'явилися чимало національних видань, які пропагували ідеї відродження української культури [28, с.73].

– Участь у Державній Думі. Українські представники, зокрема в складі міжнаціональної трудової фракції, намагалися просувати ідеї автономії та використання української мови в школах.

– Легалізація політичних партій. У цей період з'явилися Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП) і Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), які активно боролися за права селян і робітників [12, с.117].

У цей період відбувалися масові виступи:

– Селянські повстання. Селяни вимагали перерозподілу землі, що часто супроводжувалося захопленням поміщицьких маєтків.

– Робітничі страйки. Промислові центри, такі як Донбас, Катеринослав, Київ, стали осередками страйків, що вимагали покращення умов праці та підвищення заробітної плати.

Наслідками революції для України стали політичні зміни та зростання національної свідомості. Хоча революція не привела до значного послаблення імперської влади, вона заклала основу для організації українських політичних рухів. Участь українців у революційних подіях та

тимчасова можливість культурного самовираження сприяли посиленню ідей автономії [12, с.43].

Отже, репресії проти українського руху, порушення автономії та соціальної напруги були визначальними факторами суспільно-політичного життя в Україні на початку XX століття. Революція 1905–1907 років стала переломним моментом, коли український рух отримав можливість короточасного легального розвитку. Проте систематичний тиск з боку імперської влади залишив українське питання нерозв'язаним, що стало передумовою подальшої боротьби за незалежність [44, с.23].

Тепер розглянемо ситуацію в Україні у складі Австро-Угорської імперії. У Галичині, Буковині та Закарпатті, які ввійшли до Австро-Угорщини, ситуація була більш сприятливою. Національна активність. Українці мали право національного представництва в парламенті та місцевих органах влади. Тут діяли українські партії, такі як Українська національно-демократична партія та Русько-українська радикальна партія. Розвиток освіти і культури. У Львові діяли українські наукові та культурні установи, зокрема Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), яке було фактично академією наук для всієї України. Публікувались українські книжки та газети.

Однак Галичина, яка входила до відповідності Австро-Угорської імперії, на початку XX століття стала ареною складного конфлікту між польською шляхтою, яка домінувала в економічному, політичному та культурному житті регіону, і українським населенням, яке складалось в основному з сільського населення. Основними точками напруги були питання землеволодіння, доступу до політичної влади та культурно-національних прав. Після поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795 роки) більшість українських земель Галичини опинилася під владою Австрії. Однак польська шляхта зберегла значний вплив, оскільки Австрійська імперія визнала їхню елітарну позицію в обмін на лояльність до центральної влади [51, с.94].

Польський вплив в адміністративному управлінні. Після 1867 року, коли Габсбурзька монархія стала дуалістичною Австро-Угорщиною, Галичина отримала обмежену автономію. Польська шляхта, яка контролювала галицький сейм (регіональний парламент), стала фактично панівною політичною елітою. Економічна домінація. Польська шляхта володіла значною частиною землі, а українське селянство працювало як орендарі, залежні від великих землевласників. Це спричиняло економічну нерівність та соціальну напругу. Панщина і оренда. Хоча формально кріпосне право було скасоване, польські поміщики використовували орендну систему для експлуатації селян. Часто оренда супроводжувалася великими витратами та важкими умовами [52, с.115].

Конфлікт за доступ до політичної влади. Українці як політично дискримінована більшість (вони складали близько 60% населення Галичини), але в галицькому сеймі вони були представлені лише депутатами. Галицький сейм (заснований у 1861 році) був регіональним законодавчим органом, який формально мав представляти інтереси всіх мешканців Галичини. Проте структура сейму та виборчі правила були побудовані таким чином, щоб забезпечити домінування польської шляхти. Польська еліта створювала виборчі механізми, які обмежували участь українців у політичному житті, зокрема шляхом маніпуляцій виборчими округами. Українці, які складали приблизно 60% населення Галичини, відповідно мали лише 15–20% місць у сеймі (приблизно 30–40 депутатів із загальної кількості 150). Це була явна дискримінація, враховуючи їхню чисельну перевагу в населеному регіоні. Система виборів до сейму обґрунтовувалася на куріях, які поділяли виборців за майновим цензом. Найбільше місць отримували представники шляхти й великих землевласників, переважно поляків. Монополія на адміністративні посади. Польська шляхта здійснювала контроль над ключовими адміністративними посадами, обмежуючи доступ українців до управління. Лише незначна частка українців працювала в органах місцевої влади [12, с.43].

В цей час активізувалася політична боротьба українців. З кінця XIX століття починаються формування українських політичних партій, зокрема Української національно-демократичної партії та Русько-української радикальної партії. Вони вимагали земельної реформи, рівного представництва та розширення прав українського населення. Українські депутати Галицького сейму, хоча й у меншості, проводили кампанії за національні права, включаючи вимоги впровадження української мови в школах і судочинстві [52, с.183].

Ще одним із конфліктних питань була нерівність у розподілі земель. У Галичині переважна частина земель належала польським поміщикам. Багато українських селян не мали власних наділів і були змушені працювати на землях шляхти або орендувати ділянки за високі ціни. Українське селянство постійно організовувало страйки й акції протесту проти поміщиків. У 1902 році в Галичині відбувся масштабний селянський страйк, який охопив близько 200 тисяч селян. Основними вимогами були зниження орендної плати та покращення умов праці.

Польська еліта підтримувала переселення польських селян на українські землі, зокрема в східну Галичину, що підсилювало соціальну та етнічну напругу. Через нерівність і бідність багато українських селян емігрували до Америки чи Канади в пошуках кращого життя [78, с.243].

Культурний та освітній конфлікт. У системі освіти Галичини перевага надавалася польській мові. Українські школи створювалися лише завдяки зусиллям громади та опорі державної політики. Українці вимагали створення окремого українського університету у Львові, але ці ініціативи наштовхувалися на опір польської адміністрації. Лише невелика частка українських студентів могла здобути освіту у Львівському університеті. Польська адміністрація намагалася обмежити діяльність українських культурних установ. Водночас українські товариства, такі як «Просвіта» чи «Рідна школа», активно протистояли цьому тиску. Польська еліта проводила

політику асиміляції українців, намагаючись перетворити їх на «галицьких русинів» без національної ідентичності [28, с.73].

Суперництво за підтримку Відня. Українські і польські еліти змагалися за підтримку австрійського імператорського двору. Польська шляхта використовувала свою інтеграцію в імперську систему як засіб збереження влади. Українська еліта намагалася через віденський парламент і австрійську владу отримати рівноправність, зокрема запровадження пропорційного представництва у сеймі, створення українських шкіл та університетів.

На початку XX століття конфлікт між українцями та поляками став дедалі гострішим. Українська молодь, зокрема через організації, такі як «Січ» і «Пласт», готувалася до боротьби за національне самовизначення. На тлі політичного та культурного протистояння розпочалася підготовка до збройної боротьби, яка відбулася в Листопаді 1918 року.

Конфлікт з польською шляхтою в Галичині був багатограним і охопив усі аспекти суспільного життя: політичний, соціальний, економічний і культурний. Польська еліта, спираючись на свою домінуючу позицію, прагнула зберегти контроль над регіоном, тоді як українське населення боролось за рівноправність, національну ідентичність і доступ до ресурсів. Це протистояння стало однією з ключових причин ескалації національного руху в Галичині та підготувало обґрунтування для подій, пов'язаних із проголошенням ЗУНР у 1918 році [54, с.71].

Тепер окреслимо соціально-економічну ситуацію в тогочасній Україні. Соціальна структура українського суспільства була значною мірою зумовлена феодально-капіталістичними відносинами, які характеризували період наприкінці XIX – початку XX ст. Селянство становило переважну кількість населення України (понад 80%). Воно страждало від низького рівня життя та обмеженого доступу до землі. Після реформи 1861 року в недостатніми для нормального ведення господарства. До початку XX століття аграрна криза поглибилася. Селянство активно протестувало проти великих поміщицьких господарств, що володіли лівовою частиною землі.

Рух за перерозподіл землі набирал обертів. У західноукраїнських землях значна частина селян виїжджала на заробітки в інші країни (США, Канада, Аргентина) через крайню бідність.

Формування робітничого класу відбувалося в умовах індустріалізації. Українські губернії Російської імперії (зокрема Донбасу, Катеринославщина) стали промисловими районами, де швидко розвинулась вугільна, металургійна та машинобудівна промисловість. Робітники стикалися з важкими умовами праці, низькою заробітною платою, відсутністю соціального захисту. Це сприяло поширенню страйкового руху. Інтелігенція відігравала ключову роль у формуванні національної свідомості. Літератори, науковці, викладачі активно брали участь у політичному та культурному житті. Вони організовували видавництва, популяризували ідеї національного відродження. У західноукраїнських землях, особливо у Львові, інтелігенція створювала організації, які зберігали українську культуру в умовах асиміляційної політики [82, с.49].

Сільське господарство залишилося основою економіки України. Великі землевласники використовували сільськогосподарську працю наймитів та орендарів, що підсилювало соціальну напругу. Реформи Столипіна. З 1906 року аграрні реформи намагалися створити заможний прошарок селянства, але це не вирішило проблему малоземелля.

На початку XX століття Україна пережила індустріалізацію. Донбас і Придніпров'я стали ключовими районами виробництва вугілля та виробництва металу. Значна частина промисловості була під контролем іноземних інвесторів (французів, бельгійців, британців), що обмежувало економічну автономію. Розвиток залізничної мережі сприяв інтеграції України в загальноімперський ринок, але українські підприємства залишилися залежними від зовнішніх центрів управління.

У праці Володимира Винниченка «Відродження нації» автор глибоко аналізує події Української революції 1917–1920 років, акцентуючи увагу на складній боротьбі за соціальні та національні ідеали. Його слова про те, що

«українська революція стала спробою народу знайти себе між класовими і національними протиріччями», ідеально корелюють із подіями на Катеринославщині. Цей регіон, як важливий промисловий осередок із численними робітничими і селянськими громадами, став полем битви різних ідеологій, що втілювало загальні тенденції української революції. Відображена Винниченком боротьба класових і національних інтересів чітко простежується у революційних процесах Катеринославщини [14].

Визначний український історик В. Солдатенко зосереджується на визначенні основних концептуальних підходів до розуміння Української революції. Він наголошує, що революційні події в Україні були не лише боротьбою за національну незалежність, але й включали значний соціально-економічний аспект. Головна теза: українська революція – це складний багатоплановий процес, де національне й соціальне взаємопов'язаний [69].

Автор акцентує увагу на таких аспектах:

- Національна складова: боротьба за незалежність України, створення національної держави, що протиставлялася як російським, таким і більшовицьким впливам.

- Соціальна складова: спроби вирішення аграрного питання, перерозподіл землі, робітничі рухи, які стали вагомою складовою революцією [70].

Отже, проаналізуємо тогочасну ситуацію в Україні.

Проблеми:

- Національне питання. Відсутність автономії та утиски української культури були ключовими політичними проблемами.

- Соціальна нерівність. Селянство залишилося найбільш бідним прошарком населення, а робітничий клас тільки формувався, стикаючись із важкими умовами праці.

- Колоніальна залежність. Економіка України була інтегрована в імперські системи, що не давало можливості її самостійного розвитку.

Можливості:

- Зростання національної свідомості. Незважаючи на репресії, посилювався український національний рух.

- Економічний потенціал. Індустріалізація і розвиток сільського господарства створювали передумови для економічного зростання.

На початку XX століття Україна перебувала на межі великих політичних і соціально-економічних змін. Незважаючи на труднощі, посилення національної свідомості й соціального руху підготували обґрунтування для подій, які вилилися у визвольні події 1917–1921 років.

1.2. Початок революційних подій на Катеринославщині березень – квітень 1917 року

Березень і квітень 1917 року стали переломним етапом у житті Катеринославщини (сучасна Дніпропетровська область), як і всього Наддніпрянського регіону України. Лютнева революція в Росії призвела до падіння монархії та утворення Тимчасового уряду, що викликало політичну активізацію, соціальну напругу та пробудження національного руху на місцях. У Катеринославщині, важливому промисловому регіоні, ці події набули особливого розмаху діяльності за рахунок високої концентрації робітників та активної української інтелігенції.

Після зречення царя Миколи II (2 березня 1917 року) колишні губернські та міські адміністрації Російської імперії фактично припинили свою діяльність. У Катеринославі, як і в інших регіонах, виникла необхідність створення нових органів управління. У березні 1917 року почалося формування Тимчасового виконавчого комітету Катеринославської губернії. Склад комітету. До нього увійшли представники різних політичних сил, зокрема кадети, есери, меншовики, а також часткові українські діячі. Це забезпечило багатопартійність, але й створило підґрунтя для майбутніх конфліктів [77, с.47].

Завдання комітету. Основною метою було забезпечення порядку, підтримання роботи адміністративних і господарських структур та узгодження взаємодії між місцевими громадами, підприємствами та центральною владою в Петрограді. Комітет узяв на себе функції губернської адміністрації, координуючи роботу місцевих управлінських структур і співпрацюючи з Тимчасовим урядом у Петрограді. Основною проблемою залишалися зростаючі соціальна напруга, страйки та вимоги робітників. Комітет намагався балансувати між підприємцями та робітниками, але його вплив обмежувався конфліктами з Радами. Вплив Тимчасового виконавчого комітету зменшився через зростання сили робітничих і солдатських депутатів, які виконували функції паралельного органу влади.

У перші дні революції на Катеринославщині, як і в інших промислових регіонах імперії, почалося утворення рад робітничих і солдатських депутатів. Вони стали базовими органами самоуправління для робітників, солдатів і місцевих громад. У березні 1917 року в Катеринославі створено Раду робітничих депутатів, до складу якої увійшли представники підприємств міста. Основу ради склали представники соціалістичних партій – меншовиків, есерів та більшовиків. Рада солдатських депутатів. Через значну кількість солдатів у місцевих гарнізонах і активне революційне піднесення серед військових було створено Раду солдатських депутатів, яка виступала як орган захисту прав солдатів і зменшення тиску військової дисципліни. Згодом у Катеринославі відбулося злиття робітничої та солдатської ради в єдину Раду робітничих і солдатських депутатів, що зміцнило їх позиції як альтернативного центру влади [79, с.105].

Ради стали ключовими органами, які регулювали роботу заводів і фабрик. Вони вирішували питання щодо скорочення робочого дня, покращення умов праці, розв'язання конфліктів між працівниками й адміністрацією підприємств. Ради висували вимоги до Тимчасового уряду, зокрема: встановлення 8-го року робочого дня, підвищення заробітної плати, вирішення проблеми продовольчого забезпечення.

Ради солдатських депутатів займалися захистом прав солдатів, зокрема вимогами демобілізації, припинення війни та покращення умов служби. Вони також вплинули на дисципліну в гарнізонах, що нерідко призводило до зростання анархії серед військових.

Взаємодія з Тимчасовим виконавчим комітетом. Ради виступали як альтернативний орган влади, що часто протистояв діям Тимчасового виконавчого комітету. Це призвело до ситуації «двоєвладдя», коли обидві структури намагалися вирішити ключові питання управління. Ради нерідко відмовлялися прийняти рішення Тимчасового комітету, вважаючи його буржуазним і таким, що не відповідає інтересам робітників і солдатів. Наприклад, страйкові рухи й організації робітничих комітетів на підприємствах часто проводилися без узгодження з губернською владою [78, с.173].

Ради виступали як осередок революційного руху. Вони стали центром організації робітників і солдатів, посилюючи їхню участь у революційній Росії. Завдяки радам робітники впливали на управління підприємствами, а солдати – на військові питання. Діяльність рад ослабляла позиції Тимчасового уряду в регіоні, адже вони мали більшу підтримку серед населення. Через активну участь більшовиків у радах відбулася політична радикалізація. У майбутньому самі ради стали основним інструментом боротьби за встановлення радянської влади.

Формування Тимчасового виконавчого комітету та Рад робітничих і солдатських депутатів у Катеринославі навесні 1917 року відображало загальноімперську тенденцію до роздроблення влади. Тимчасовий комітет намагався зберегти порядок і легітимність центральної влади, тоді як Ради виступали як органи революційного самоуправління, орієнтовані на інтереси робітників і солдатів. Взаємодія цих структур ускладнювала управління регіоном і готувала підґрунтя для подальшого загострення політичної боротьби [73, с.119].

Березень–квітень 1917 року стали періодом активізації політичного життя в Катеринославі, де відрізнялися різні ідеологічні сили. Революційні зміни та падіння монархії створили умови для розвитку численних партій, які мали власне бачення майбутнього України і Росії. У цьому контексті Катеринослав став центром політичної боротьби.

Катеринославщина була одним із залишків індустріальних центрів України, що зумовило сильний вплив більшовицької ідеології серед робітників. Більшовицька організація в Катеринославі вважалася найпотужнішими в Україні. Після Лютневої революції 1917 року більшовики швидко реорганізувалися, концентруючи свої сили навколо робітничих рад. Їхні основні осередки діяли на великих підприємствах, таких як Брянський завод і Південний машинобудівний завод. Більшовики поширювали ідеї встановлення диктатури пролетаріату, націоналізації промисловості та негайного припинення Першої світової війни. Їхня риторика особливо приваблювала робітників, які потерпали від важких умов праці та низької заробітної плати. Більшовики прагнули посилити свій вплив у місцевих радах робітничих і солдатських депутатів, використовуючи їх як платформу для реалізації революційних ідей. Вони ініціювали страйки та демонстрації, зокрема на великих промислових підприємствах [30, с.121].

Меншовики, які також були представлені в Катеринославі, пропонували еволюційний шлях реформ і співпрацю з Тимчасовим урядом. Їхня ідеологія відрізнялася поміркованим підходом до соціальних змін. Вони виступали за демократизацію Російської імперії та поступову соціалістичну реформу, яка мала забезпечити права робітників і селян через демократичні інститути. Меншовики часто співпрацювали з есерівськими осередками, а також прагнули зберегти баланс між революційним підйомом і забезпеченням стабілізації суспільства.

Після Лютневої революції в Катеринославі з'явилися перші осередки Української Центральної Ради. Їхня діяльність була спрямована на відродження української культури, мови й самоврядування. Перший

український мітинг. У березні 1917 року в Катеринославі відбувся масштабний мітинг, який зібрав тисячі учасників. На ньому піднімалися питання автономії України в складі федеративної Росії, створення українських шкіл і культурних установ.

У місті активізувалася діяльність товариства «Просвіта», яке стало основним центром українського руху. Воно займалося організацією курсів української мови, публічних лекцій та культурних заходів [28, с.74].

Створювалися осередки Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) та Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), які представляли інтереси українського селянства та робітництва.

Вимоги українців: автономія України в складі Росії, запровадження української мови в освітніх і адміністративних установах, скасування дискримінаційних імперських законів, які обмежували розвиток української культури.

Інші політичні партії

Есери (соціалісти-революціонери). Партія есерів стала популярною серед селян і робітників за допомогою своєї програми соціальних реформ: земельна реформа. Есери виступали за націоналізацію земель та їхній перерозподіл між селянами. Підтримка Тимчасового уряду. Вони займали проміжну позицію між радикальними більшовиками й поміркованими кадетами, підтримуючи діяльність Тимчасового уряду, але водночас наполягаючи на соціальних реформах. Активність у селах. Есерівські організації активно діяли в сільській місцевості Катеринославщини, організовуючи комітети для обговорення земельних питань.

Кадети (конституційні демократи). Кадети були представниками поміркованої ліберальної буржуазії й орієнтовані на збереження стабільності через підтримку Тимчасового уряду. Вони виступали за конституційний устрій, демократичні реформи та підтримку приватної власності. Кадети мали підтримку серед місцевих підприємців, які прагнули стабільності в економічних і політичних сферах. Кадети намагалися бути посередниками

між революційними та консервативними силами, пропонуючи компромісні рішення [29, с.133].

Конфлікти між політичними силами:

– Змагання за вплив у радах. Більшовики, меншовики та есери активно боролися за контроль над радами робітничих і солдатських депутатів, що були основним механізмом революційного самоврядування.

– Протиріччя між українськими й загальноросійськими партіями. Українські організації вимагали автономії України, тоді як більшовики й меншовики виступили за централізоване управління в межах Російської Федерації.

– Розкол між більшовиками та меншовиками. Різні погляди на темпи й методи революції призвели до конфліктів між цими соціалістичними силами.

Політичне життя в Катеринославі в березні–квітні 1917 року було надзвичайно активним і різноманітним. Більшовики та меншовики змагалися за вплив серед робітників, українські національні організації мобілізували суспільство навколо ідей автономії, а есери й кадети пропонували власні шляхи розвитку регіону. Взаємодія цих сил визначила політичний клімат Катеринославщини й заклала основу для майбутніх подій.

Катеринославщина, як один із найбільших промислових регіонів України, стала епіцентром робітничого руху під час революційних подій 1917 року. Висока концентрація робітників на великих підприємствах — Брянському заводі, трубних та металургійних комбінатах — сприяла швидкому поширенню революційних ідей і організації страйків. Рух робітників відіграв в важливу роль у формуванні політичної та соціально-економічної ситуації в регіоні [43, с.280].

Відразу після Лютневої революції 1917 року робітники Катеринославщини почали висувати соціальні та економічні вимоги, організовуючи масові страйки. Уже в березні 1917 року в Катеринославі відбулася хвиля страйків, яка охопила провідні підприємства регіону:

– Брянський завод. Робітники цього найбільшого промислового підприємства висунули вимоги скорочення робочого дня до 8 годин, підвищення заробітної плати та покращення умов праці. На заводі було створено робочу адміністративну комісію, яка почала виконувати функції, зокрема організацію роботи та переговори з адміністрацією.

– Металургійні підприємства. Страйки на металургійних заводах супроводжувалися вимогами контролю за розподілом продукції харчування, тому що в умовах війни робітники стикалися з дефіцитом основних товарів.

– Страйки поширилися не лише серед робітників заводів, а й серед працівників залізниці та комунального господарства. Їхні вимоги відображали загальну соціальну кризу, включаючи необхідність впровадження страхування робітників та покращення житлових умов. Серед інших вимог робітників були: скорочення робочого дня – впровадження 8-го робочого дня стало ключовою вимогою, яку підтримували всі революційно налаштовані сили; підвищення заробітної плати – робітники вимагали збільшення платні, яка була заниженою порівняно із темпами зростання ціни на продукти та товари першої потреби; забезпечення безпечних і комфортних умов на виробництві стало з однією з основних тем обговорень під час переговорів між страйковими комісіями та адміністрацією [24, с.41].

Масові страйки сприяли організації робітників у фабрично-заводських комітетах, які поступово перебрали функції управління на підприємствах.

На великих підприємствах Катеринослава (Брянський завод, трубні комбінати) робітники об'єдналися в фабрично-заводські комітети (ФЗК, які:

– Координували бойовий рух і забезпечували колективну боротьбу за права працюючих.

– Встановлювали контроль над адміністрацією, часто змушуючи її виконувати вимоги робітників.

– Регулювали розподіл продукції та сировини в умовах економічної нестабільності.

ФЗК співпрацювали з Радами робітничих і солдатських депутатів, які виступали як політичний інструмент боротьби. Більшовики, меншовики та есери активно впливали на роботу комітетів, використовуючи їх для мобілізації на підтримку своїх ідей.

На деяких підприємствах, зокрема на Брянському заводі, ФЗК почав виконувати функції, які раніше належали адміністрації: організовували виробничий процес у період страйків, контролювали розподіл заробітної плати та матеріальних ресурсів, проводили переговори з місцевими органами влади та адміністрації про умови роботи [11, с.90].

Розростання робітничого руху сприяло зростанню соціальної свідомості серед робітників і солдатів, які активізувалися до вимог щодо покращення умов праці. Масові страйки переросли в організовану боротьбу за права, що зміцнило вплив революційних партій в регіоні. Завдяки підтримці робітничого руху більшовики розширили свої ідеї про потреби соціальної революції та інсталяції робітничого контролю. Українські національні партії також взяли участь у робітничому русі, звертаючи увагу на потреби економічної автономії та контроль на місцевому рівні. Активність робітників заклала основу для формування нових форм самоврядування, таких як Ради робітничих депутатів, які у подальшому стали ключовими інструментами політичної боротьби в Катеринославі.

Робітничий рух у Катеринославі на початку 1917 року став фактором революційних змін у регіоні. Масові страйки, організація фабрично-заводських комітетів і співпраця з Радами робітничих і солдатських депутатів сприяли формуванню нових соціальних та політичних відносин. Катеринославські робітники були готові до революції потребуючи як економічних, так і політичних перетворень [12, с.123].

Після Лютневої революції 1917 року селянський і національні рухи на Катеринославщині почали активно розвиватися. Селянство, яке становило основну частину населення регіону, швидко долучилося до революційних процесів, висуваючи соціальні й економічні вимоги. Одночасно з цим

національна українська інтелігенція активізувала зусилля для організації культурно-просвітницької діяльності, яка сприяла формуванню ідеї автономії України.

Селянські комітети, що почали виникати в березні 1917 року, були однією з перших форм організації селян у революційних умовах. Їх основними завданнями був облік землі, контроль над маєтками поміщиків і підтримка прав селян. Селянські комітети займалися реєстрацією поміщицьких земель, організовували розподіл запасів продовольства та інвентарю. Вони також виступали як посередники між селянами та місцевими адміністраціями. Так, у селі Кам'янка Дніпровського повіту комітет конфіскував надлишки зерна в місцевого поміщика та передав їх малоземельним селянам [23, с.36].

У деяких селах Катеринославщини відбувалися стихійні виступи селян, які захоплювали поміщицькі землі або пасовища. Ці дії часто супроводжувалися протестами проти орендної системи та вимогами передати землю у приватну власність селян. У селі Гуляйполе селяни силою вивтіснили орендарів із поміщицьких угідь, повідомивши про своє право розпоряджатися землею.

Селянський рух у Катеринославській губернії був джерелом ресурсу для українських національних організацій, які прагнули залучити село до боротьби за автономію. Українські діячі, зокрема представники «Просвіти» та Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), поширювали ідеї про необхідність створення автономної України в складі федеративної Росії. Вони організовували мітинги й виступи в селах, пояснюючи селянам, як українська автономія могла б покращити їхню позицію. Так, у квітні 1917 року представники УПСР провели декілька зборів у селах Катеринославського повіту, де пояснювали важливість підтримки Української Центральної Ради. Політична роз'єднаність селян і відсутність чіткої координації обмежили ефективність руху. Багато селян діяли

спонтанно, зосереджуючись на власних економічних інтересах, а не на загальнонаціональних цілях [24, с.51].

У статті «В огні й бурі» (1918) М. Грушевський писав: «Наша українська революція, на жаль, не розвивалась самостійно, вона весь час мусила сорозміряти свій марш з конвульсивними рухами і киданнями революції російської, хаотичної й страшної. Російська революція потягнула нас через кров, через руїну, через огонь» [17, с.110].

Після Лютневої революції українська інтелігенція Катеринослава почала активно формувати національні організації, метою яких було відродження української культури, мови та національної свідомості. Основою національного руху стали культурно-просвітницькі товариства «Просвіта». У Катеринославі вони організовували курси української мови, видавали книги, проводили лекції й концерти. Їхніми лідерами часто були місцеві вчителі, літератори та громадські діячі. «Просвіта» у Катеринославі організувала святкування вечорів пам'яті Тараса Шевченка, які збирали тисячі людей і стали потужними маніфестаціями української ідентичності [28, с.77].

У березні 1917 року в Катеринославі відбувся великий мітинг, який зібрав кілька тисяч учасників. Основними темами були: підтримка автономії України, можливість створення українських шкіл і університетів, підтримка Української Центральної Ради як представницького органу українського народу. На мітингу було оголошено рішення створити українську газету для висвітлення національних питань. Розпочалася робота зі створення українських шкіл [28, с.7].

У Катеринославі почали діяти осередки Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) та Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Їхні програми були спрямовані на об'єднання інтересів селянства й робітничого класу, забезпечення соціальних реформ і автономії України.

Катеринослав був військовим центром, де розміщувалися великі гарнізони. Революційні події охопили і солдатів. Солдати почали вимагати припинення війни, покращення умов служби та права на участь у політичному житті. У березні 1917 року в Катеринославі створено Ради солдатських депутатів, які співпрацювали з робітничими радами [29, с.137].

Отже, березень–квітень 1917 року на Катеринославщині стали періодом активного політичного й соціального розвитку. Революційні події проявились в організації робітничих і солдатських рад, активізації українського національного руху та масових селянських виступах. Цей період заклав підстави для майбутньої боротьби за владу між ефективними політичними силами, що тривала протягом наступних років. Діяльність українських організацій у Катеринославі стала частиною загальноукраїнського національного підйому. Вони підтримували зв'язки з Києвом і брали участь у формуванні делегацій до Української Центральної Ради. Селянські виступи та національний рух на Катеринославщині у 1917 році взаємно підсилювали один одного. Селяни, вимагаючи земельних реформ, стали природними союзниками українських національних організацій, які прагнули створити автономну Україну. Організація мітингів, селянських комітетів і культурно-просвітницьких заходів не лише зміцнила революційний рух у регіоні, але й заклала основу для подальших політичних змін.

1.3. Специфіка розвитку революційних процесів на Катеринославщині

Революційні процеси на Катеринославщині у 1917 році мали виразні особливості, що були зумовлені специфікою регіону. Катеринославщина, як один із найбільших промислових центрів України, де поєднувалися потужна індустрія, численне робітниче населення та значна частка селянства, стала ареною складної взаємодії соціальних, економічних і політичних рухів. Ця

територія також характеризувалася значною роллю українського національного руху, який доповнював загальну картину революційних змін. Катеринославщина у 1917–1920 роках стала одним із центрів революційних подій в Україні. Це пояснюється її стратегічним розташуванням, промисловим потенціалом та активною участю різних соціальних і політичних груп у подіях революції. Аналіз специфіки розвитку революційних процесів у регіоні потребує звернення до робіт як українських, так і зарубіжних дослідників.

Погляди українських істориків:

В.Ф. Солдатенко підкреслює, що Катеринославщина була провідним промисловим регіоном, відомим своїми металургійними та гірничими підприємствами. Робітничий клас, сформований переважно з селян, які мігрували до міста, став соціальним фактором революції. Промисловий характер регіону: основа соціальних трансформацій. Автор підкреслює роль промисловості. Катеринославщина стала промисловим центром, завдяки чому сформувався потужний робітничий клас [68].

Металургійна промисловість. Заводи Катеринославщини, зокрема Брянський завод у Катеринославі (сучасний Дніпро), мали стратегічне значення для економіки Російської імперії. У період революції ці підприємства стали осередками робітничих страйків і політичних протестів. Робітничий клас, залучений до промислового виробництва, був більш організованим та політично активним, що дозволило більшовикам швидко розширити вплив серед цієї соціальної групи.

Гірничі підприємства. Донецько-Криворізький басейн, частина якого входила до Катеринославщини, забезпечував вугіллям не лише регіон, а й сусідні області. Гірники часто ставали активними учасниками протестів через важкі умови праці та низьку оплату, що зробило їх союзниками революційних рухів.

Особливості формування робітничого класу. Більшість робітників були селянами, які переїхали до міст у пошуках заробітку. Міграція з сіл створила

соціальний дисбаланс: новоприбули малі тісні зв'язки із селянськими громадами, що вплинуло на їхнє ставлення до питань землеволодіння та аграрної реформи.

В. Верстюк звертає увагу на розмаїття соціальних груп у регіоні: робітників, селян, інтелігенції та заможних землевласників. Їхні інтереси часто вступали в конфлікт, що ускладнювало соціальну стабільність. Різноманіття соціальних груп на Катеринославщині створювало умови для численних конфліктів, а також і для короткострокових союзів. Робітники виступали як провідна сила страйків і демонстрацій. Вони підтримували більшовиків через обіцянки швидких соціальних реформ, зокрема передачі контролю над виробництвом робітничим колективам. Однак частина робітників, особливо інженери та технічний персонал, підтримувала ідеї Центральної Ради, сподіваючись на створення демократичного українського уряду. Селянство складало основу населення регіону. Їх основною вимогою був перерозподіл земель, що зумовлювало підтримку УНР та махнівців. Водночас політика реквізицій з боку більшовиків та радянських органів влади призвела до зростання антирадянських настроїв у селах. Інтелігенція регіону відігравала важливу роль у культурному й політичному житті. Багато діячів підтримували ідею української автономії та співпрацювали з Центральною Радою, зокрема через Українську партію соціалістів-федералістів (УПСФ). Заможні землевласники відстоювали збереження приватної власності на землю та виступали проти будь-яких радикальних перетворень. Їхня підтримка частково переходила до білогвардійців, які обіцяли повернення «дореволюційного порядку» [12].

Страйки 1905 року продемонстрували не лише економічні, але й політичні вимоги, такі як свобода слова та права профспілок. «Страйковий рух на Катеринославщині був виразом соціального протесту, але швидко трансформувався у боротьбу за політичні права» [3, с. 85].

Селяни Катеринославщини активно долучалися до махновського руху через незадоволення політикою більшовиків та їхнім прагненням

націоналізувати землю. «Боротьба за землю та ресурси в умовах революції на Катеринославщині продемонструвала, як локальні інтереси сформували широкий революційний рух» [52, с. 230].

Революційні процеси на Катеринославщині були унікальним явищем завдяки поєднанню економічних, соціальних і політичних факторів. Цей регіон став осередком боротьби за владу між різними ідеологічними силами. Українські та зарубіжні дослідники одностайно відзначають, що соціальні протиріччя регіону сформували особливу модель революційного руху, яка вплинула на розвиток подій у всій Україні.

Катеринославщина була ареною боротьби кількох ідеологій:

Більшовики активно діяли серед робітників і селян, використовуючи гасло «Влада радам!» та «Земля – селянам!» Їхній вплив базувався на здатності швидко організовувати страйки, демонстрації та військові загони.

Українська Центральна Рада мала підтримку серед інтелігенції та частини селян, які сподівалися на автономію України. Однак слабка адміністративна структура та обмежені ресурси не дозволили Центральній Раді закріпитися в регіоні.

Махновський рух. Махновці були виразниками інтересів селян, які прагнули самоврядування та уникнення зовнішнього контролю. Їхня діяльність у районі Гуляйполя (що межувало з Катеринославщиною) мала значний вплив на політичний клімат регіону.

Білогвардійці. Представники білого руху знаходили підтримку серед землевласників і підприємців. Вони боролися за повернення царського режиму, але їх присутність в регіоні була епізодичною.

Катеринославщина стала ареною боротьби між різними ідеологічними течіями, зокрема більшовиками, анархістами та націоналістами. «Катеринославщина як осередок промислового виробництва займала важливу роль у громадянській війні, ставши полем боротьби між більшовиками, махновцями та білою армією» [50, с. 110].

Українські дослідники не оминули увагою цих аспектів. Так, О. Рєєнт у аналізує діяльність місцевих органів влади, зокрема Української Центральної Ради, яка спиралася на підтримку інтелігенції та частини селянства [54].

В. Савченко наголошує на складності взаємовідносин між Директорією УНР та місцевими радами, які часто не виконували розпорядження центральної влади через брак ресурсів і підтримки [55].

Аналіз революційних процесів на Катеринославщині вимагає розгляду не тільки місцевих факторів, а й їх взаємозв'язку із загальносвітовими тенденціями. Зарубіжні дослідники, зокрема, приділяли увагу ролі України як стратегічно важливого регіону в революційних подіях початку ХХ століття. Їхні висновки дали ширше осмислити соціально- економічні й політичні перетворення в регіоні. Розглянемо погляди зарубіжних істориків на специфіку регіону

О. Субтельний у праці «Україна: Історія» зазначає, що промислові регіони України, зокрема Катеринославщина, стали основою для розгортання більшовизму. Висока концентрація робітничого класу сприяла поширенню більшовицької ідеології. Він підкреслює, що індустріальні регіони України мали ключову роль у формуванні революційних процесів [73].

Т. Снайдер наголошує на значенні селянства, яке підтримує незалежність України, одночасно висуваючи економічні вимоги, зокрема перерозподіл земель [59].

Р. Пайпс аналізує зіткнення більшовиків і махновців на Катеринославщині як конфлікт між центральною владою і сільськими громадами. У своїй праці «Російська революція» він зазначає, що селянство залишилося найбільшою перешкодою для радянської влади Річард Пайпс описує Катеринославщину як приклад регіону, де зіткнення між справжніми політичними силами створювало хаос. Він каже, що боротьба між більшовиками та махновцями мала не лише політичний, але й соціальний характер, потім відображала конфлікт між центральною владою та сільськими громадами [45].

Катеринославщина стала базою для діяльності анархістського руху під проводом Нестора Махна. В. Верстюк зазначає, що махновці стали впливовою силою через неспроможність центральної влади задовольнити соціально-економічні потреби селян [12].

М. Малколмс у своїй роботі про махновщину наголошує, що Катеринославщина була однією з небагатьох територій, де анархістська ідея отримала практичне втілення [35].

Катеринославщина стала одним із перших регіонів, де більшовики намагалися закріпитися завдяки підтримці робітничого класу. В. Солдатенко акцентує увагу на політиці більшовиків, яка включала національні поступки, але зберігала соціалістичну спрямованість [66].

В. Верстюк та Т. Осташко підкреслюють, що більшовики використовували економічну кризу та соціальне незадоволення, щоб здобути прихильність робітників [11].

Е. Карр розглядає Катеринославщину як регіон, де більшовицькі органи влади зіштовхнулися з потужною опорою селянства та анархістів [30].

Таким чином, революційні процеси на Катеринославщині були унікальним явищем, зумовленим поєднанням економічних, соціальних і політичних причин. Цей регіон став першим осередком боротьби за владу між більшовиками, національними силами, махнівцями та іншими рухами. Як українські, так і зарубіжні дослідники відзначають складність цих процесів, підкреслюючи їх вплив на формування загальноукраїнських тенденцій. Специфіка революційних процесів на Катеринославщині полягала у складній взаємодії промислового та аграрного секторів, соціальному розмаїтті населення та багатоплановій політичній боротьбі. Цей регіон став мікрокосмом загальноукраїнських проблем, демонструючи складність побудови держави в умовах війни та соціальних трансформацій.

Висновки до розділу 1

Катеринославщина, як один із провідних промислових регіонів України, характеризувалася високим рівнем концентрації робітничого класу на металургійних і гірничих підприємствах. Водночас значна частина населення залишалася зайнятою в аграрному секторі. Ця соціально-економічна структура створила конфліктний ґрунт між інтересами робітників, селян і землевласників.

Наявність великих промислових центрів (Катеринослав, Кривий Ріг) забезпечила активну участь робітничого класу в революційних рухах, зокрема у підтримці більшовицької ідеології. Водночас висока міграція селян до міста вплинула на формування політичної культури населення, яка поєднувала соціальні та національні прагнення.

Великий вплив на формування передумов революції мало аграрне питання. Селянство, яке складало левову частину населення, прагнуло перерозподілу земель, що стало каталізатором революційних виступів. Недовіра до старих поміщицьких порядків і надії на соціальні реформи стимулювали селян до підтримки радикальних рухів, у тому числі махновщини.

На Катеринославщині, як і в інших регіонах України, наростали ідеї національного самовизначення. Поширення ідей Української Центральної Ради, культурне відродження, відкриття українських шкіл і газет сприяло зростанню національної свідомості, що посилювало участь населення в боротьбі за незалежність.

Регіон став ареною зіткнення ідеологій – українського націоналізму, більшовизму, анархізму та білого руху. Політичні передумови революції на Катеринославщині включали слабкість старих імперських структур влади, недовіру до Тимчасового уряду та нерівномірний вплив різних політичних сил на місцях.

Початок XX століття ознаменувався поширенням української мови в освіті та культурі. Катеринославщина стала центром українського

національного руху, який сприяв формуванню ідей автономії та незалежності.

Катеринославщина мала важливе військово-стратегічне значення завдяки її географічному розташуванню. Регіон вирізнявся транспортними вузлами та промисловими ресурсами, що зробило його об'єктом боротьби для всіх сторін конфлікту.

Історичні передумови Української революції 1917–1921 років на Катеринославщині були сформовані соціально-економічними, національними, політичними та культурними чинниками. Ці фактори зумовили унікальність революційних процесів у регіоні, де взаємодія соціальних груп, економічних інтересів і політичних ідеологій створила складний і динамічний контекст для розгортання революційної боротьби.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ПЕРИПЕТІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ПЕРІОДУ 1917-1921 РОКІВ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ

2.1. Центральна Рада: політичний курс та взаємодія з владою на Катеринославщині

Катеринославщина в період діяльності Української Центральної Ради (УЦР) 1917–1918 років стала одним із важливих регіонів, де розгорталися ключові революційні процеси. Політичний курс УЦР на цій території мав на меті розбудову української автономії, але зазнав труднощів через соціальні, політичні й економічні особливості. У цьому контексті взаємодія з місцевою владою відігравала вирішальну роль у спробах реалізувати державницьку політику.

1. Політичний курс Центральної Ради. Українська Центральна Рада сформувала свій курс, базуючись на ідеях автономії України в складі федеративної Росії. Українська Центральна Рада, проголошуючи свої універсали, прагнула утвердити українську автономію та забезпечити підтримку місцевих органів влади. На Катеринославщині, як і в інших регіонах, реалізація цих документів супроводжувалася труднощами через соціально-економічні виклики, політичну боротьбу та вплив різних ідеологічних рухів [76, с.312].

Перший Універсал був проголошений 23 червня 1917 року. У ньому Центральна Рада заявила про автономію України в складі федеративної Росії, що стало відповіддю на відмову Тимчасового уряду визнати українські автономні прагнення. Ключові положення: визнання права українського

народу на самоврядування, формування українських органів влади, які мали взяти на себе управління в регіонах.

Реалізація на Катеринославщині. Після проголошення Першого Універсалу в регіоні почали створюватися українські губернські ради, які координували діяльність місцевих органів влади. Земські установи, що діяли ще з дореволюційних часів, стали основою для побудови нових адміністративних структур. Селянство Катеринославщини сприйняло Універсал із ентузіазмом, сподуваючись, що в ньому містилися обіцянки щодо розв'язання аграрного питання. Інтелігенція також активно підтримувала курс УЦР. Робітники, зосереджені у великих промислових центрах (Катеринослав, Кривий Ріг), ставилися до Першого Універсалу з недовірою через його обмежений соціально-економічний зміст. Більшовицькі агітатори активно використовували це для поширення впливу серед робітників.

Другий Універсал, проголошений 16 липня 1917 року, став компромісом між УЦР і Тимчасовим урядом. Він передбачав, що автономія України буде узгоджена із загальноросійськими органами влади. Ключові положення: визнання Центральної Ради як представницького органу України, відкладення проголошення автономії до ухвалення Конституції Росії [76, с.378].

Реалізація на Катеринославщині. Універсал викликав неоднозначну реакцію серед місцевих рад робітничих і солдатських депутатів, які перебували під впливом більшовиків. Ради розглядали Другий Універсал як поступку перед Тимчасовим урядом і продовжували підтримувати радикальні соціалістичні вимоги. Селянство було розчаровано тим, що Універсал не передбачав поточного розв'язання земельного питання. Це спричинило хвилю аграрних заворушень на Катеринославщині, яку місцева влада не могла ефективно контролювати. Більшовики використовували його для поширення впливу, закликаючи робітників і селян до боротьби проти «компромісної» політики УЦР. У промислових центрах регіону

(Катеринослав, Юзівка) більшовицькі осередки посилили тиск на українські ради..

Третій Універсал, проголошений 20 листопада 1917 року, проголошував Українську Народну Республіку (УНР) у складі федеративної Росії. УЦР взяла на себе повноваження в управлінні всією територією України. Ключові положення: проголошення УНР як держави, встановлення 8-годинного робочого дня, передача землі селянам без викупу.

Реалізація на Катеринославщині. УЦР намагалася розширити вплив УНР на Катеринославщину через призначення губернських комісарів, які мали замінити старі імперські структури управління. Проте ці спроби натикалися на опір місцевих рад, які підтримали більшовиків. Обіцянка передачі землі селянам викликала хвилю підтримки серед селян Катеринославщини. Однак реалізація аграрної реформи зазнала труднощів через прояви адміністративного апарату. Вплив більшовиків у регіонах призвів до зіткнення між їхніми загонами та силами, лояльними до УЦР. У грудні 1917 року більшовики захопили Катеринослав, що стало важким ударом для УЦР [78, с.411].

Перший Універсал створив підґрунтя для формування українських органів влади на Катеринославщині, але його соціально-економічний зміст був недостатнім для здобуття підтримки робітничого класу.

Другий Універсал ускладнив ситуацію, оскільки компроміс із Тимчасовим урядом викликав недовіру серед місцевих рад і селянства.

Третій Універсал проголосив УНР і задекларував соціальні реформи, але їх реалізація була ускладнена через слабкість адміністративного апарату та протидію більшовиків.

У підсумку, універсали УЦР стали важливим інструментом у спробах затвердити українську владу, але на Катеринославщині їх реалізація стикалася з численними викликами, які підривали авторитет УНР у регіоні.

УЦР прагнула затвердити свій політичний вплив через створення місцевих органів управління – губернських і повітових рад, які мали діяти відповідно до її директиви.

Особливості політичного курсу УЦР на Катеринославщині.

Висока концентрація робітничого класу сприяла поширенню ідей соціальної революції, що ускладнювало підтримку національно-демократичного курсу УЦР. Мультинаціональний склад населення Катеринославщини також вирізняв її серед інших, а отже у регіоні проживало багато росіян, євреїв та представників інших національностей, які не завжди підтримували українську ідею. Катеринославщина стала осередком боротьби між прихильниками УЦР, більшовиків та анархістів.

Взаємодія УЦР із місцевою владою на Катеринославщині.

На початку 1917 року на Катеринославщині виникли численні ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Центральна Рада намагалася інтегрувати ці органи в систему української автономії. УЦР ініціювала створення українських губернських рад, які б забезпечували виконання її політичних рішень. Однак місцеві ради нерідко перебували під впливом більшовиків, які виступали за інсталяцію радянської влади. Земські установи здебільшого підтримували політику УЦР, особливо у питаннях аграрної реформи та забезпечення порядку. Катеринославщина була одним із перших регіонів, де більшовики почали активно діяти. Більшовики прагнули взяти під контроль ради робітничих і солдатських депутатів, протиставляючи свою програму соціальної революції ідеям автономії, висунутим УЦР [11, с.183].

Грудневі події 1917 року:

У Катеринославі розгорілися збройні сутички між прихильниками УЦР та більшовиками. Це завершилося інсталюванням контролем більшовиків над містом, що унеможливило подальшу реалізацію курсу УЦР.

До викликів у реалізації політики УЦР на Катеринославщині належали соціальні, національні та політичні виклики.

Соціальні виклики: робітники підтримували більшовиків через їхні радикальні соціальні гасла («Земля селянам!», «Фабрики робітникам!»), тоді як УЦР не мала ресурсів для оперативного вирішення соціально-економічних проблем. Селяни здебільшого підтримували ідеї УЦР через її обіцянки розподілу землі, але конфіскаційна політика більшовиків збільшила їх на бік радянської влади. «Боротьба за землю та ресурси в умовах революції на Катеринославщині продемонструвала, як локальні інтереси сформували широкий революційний рух»[52, с.230].

Національні виклики. Значна частина місцевого населення (через мультинаціональний склад) не ідентифікувала себе з українським національним рухом, що ускладнювало інтеграцію регіону в структуру УНР.

Політичні виклики. Недовіра до УЦР: відсутність ефективних механізмів впровадження рішень Центральної Ради на місцях призвела до втрати її авторитету. Боротьба за вплив: конкуренція між більшовиками, махновцями та прихильниками білої гвардії розколювала населення регіону.

Щодо того, як аналізується діяльність УЦР науковцями, то автори досліджують різні аспекти діяльності Центральної Ради та її взаємодії з регіональною владою, зокрема на Катеринославщині, що дозволяє комплексно зрозуміти політичні, соціальні та культурні процеси цього періоду. Так, В. Солдатенко у своїх роботах акцентує увагу на складності взаємодії УЦР з місцевою владою, зокрема на Катеринославщині. Зазначається, що відсутність належної підтримки з боку місцевих рад значно послабила позиції УЦР в регіоні. Джерело: Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. — К., 1999.

У роботах В. Верстюка висвітлюється роль соціальних і політичних груп у формуванні місцевої влади. Він підкреслює, що більшовицькі осередки в Катеринославі швидко набрали силу через економічні труднощі й соціальну напругу [13]

Ю. Пахоменков аналізує проблему української державності за часів Центральної Ради в історіографії. Автор акцентує увагу на

загальнонаціональних аспектах, зокрема формуванні державних структур, законодавчій діяльності та політичному курсі Ради. В контексті Катеринославщини розглядаються виклики, пов'язані з впровадженням рішень Центральної Ради на регіональному рівні [47].

М. Манько фокусується на ролі регіональної еліти у визвольних змаганнях українського народу на Катеринославщині. Науковець досліджує вплив місцевої інтелігенції та адміністративного апарату на підтримку політичних ініціатив Центральної Ради, а також конфлікти між регіональною владою та центральними органами через відмінності в інтересах і баченнях шляхів державотворення [36; 37; 38].

Є. Сніда аналізує культурно-національний вектор діяльності православного духовенства Катеринославщини у 1917–1918 роках. Автор висвітлює роль духовенства в утвердженні української культури та національної ідентичності, зокрема в умовах політичного курсу Центральної Ради. Демонструє, як культурні й релігійні чинники впливали на зміцнення української державності [61; 62; 63; 65].

Орест Субтельний у праці «Україна: Історія» аналізується, як політичний курс УЦР зіткнувся з радикалізацією робітничого класу в промислових регіонах, включаючи Катеринославщину [73].

Р. Пайпс у роботі «Російська революція» розглядає протиріччя між ефективними соціальними групами в Україні, відзначаючи, що слабкість української національної влади зумовила її втрату контролю над промисловими регіонами [45].

Усі зазначені автори розкривають аспекти діяльності Центральної Ради через призму її впливу на регіональні структури, враховуючи політичні, культурні та соціальні виклики, що виникали на Катеринославщині. Їхні роботи доповнюють одна одну, дозволяючи отримати багатогранне уявлення про цей період української історії.

Отже, політичний курс Центральної Ради на Катеринославщині був спрямований на встановлення автономної української влади, але реалізація

цього курсу йшла з численними викликами: соціальними, національними та політичними. УЦР намагалася взаємодіяти з місцевими радами та земствами, але домінування більшовиків у промислових центрах регіону значно ускладнило ці зусилля. Вивчення цього питання дозволяє краще зрозуміти складність державотворчих процесів в Україні на початку XX століття.

2.2. Гетьманський режим особливості функціонування на Катеринославщині

Гетьманський режим Павла Скоропадського, встановлений у квітні 1918 року, мав значний вплив на Катеринославщину (сучасна Дніпропетровська область). Особливості його функціонування в цьому регіоні відображені в роботах різних науковців.

Після приходу до влади гетьмана Скоропадського в Україні було встановлено авторитарно-бюрократичний режим із близькими до диктаторських повноважень глави держави. На місцях, зокрема в Катеринославщині, призначалися губернські старости, відповідальні за порядок підтримання та реалізації політики гетьманату. І. Гаврилюк зазначає, що губернські старости були центральними фігурами регіонального управління. Вони виконували функції виконавчої та частково судової влади, а також координували дії з військовими структурами. Їхня діяльність спрямовувалася на забезпечення стабільності та впровадження політичних рішень гетьманського уряду [15].

Згідно з деякими джерелами, губернським старостою Катеринославщини був генерал Черніков. Генерал-майор Іван Іванович Черніков, який обіймав посаду Катеринославського губернського старости під час гетьманату Павла Скоропадського в 1918 році, є важливою постаттю для розуміння функціонування адміністративної системи Української Держави в регіонах. Його діяльність відображала загальну політику гетьманського режиму, спрямовану на відновлення порядку підтримання

стабільності та реалізацію централізованого управління. Іван Черніков, зокрема, був призначений на цю посаду завдяки своєму військовому досвіду, адміністративним здібностям і лояльності до гетьманського режиму. Він отримав повноваження, схожі до тих, які раніше були генерал-губернаторами Російської імперії, що забезпечувало його значний вплив у регіонах. Адміністративна політика Чернікова полягала в організації діяльності місцевої адміністрації, підтриманні громадського порядку та виконанні розпоряджень гетьманського уряду. Він намагався утримувати контроль над складною соціальною ситуацією на Катеринославщині, що була пов'язана із впливом революційних подій та активністю селянських рухів. На території Катеринославщини перебували австро-угорські війська, які виконували функції підтримання порядку. Черніков був посередником між ними та місцевим населенням, але, як зафіксовано у звітах, не рідко інформував Київ про їх зловживання, зокрема випадки грабежів місцевого населення. Губернський староста активно протидіяв антигетьманським настроям серед селянства. Особливу увагу приділяли придушенню повстання, пов'язаного з політикою відновлення поміщицького землеволодіння, що спричинило напруження у відносинах між владою та населенням. Незважаючи на авторитарний характер режиму, гетьманський уряд приділяв увагу розвитку української культури та освіти. Черніков координував ці ініціативи на місцевому рівні, сприяючи створенню умов для функціонування шкіл і просвітницьких організацій [22, с.195].

Науковці відзначають як позитивні, так і негативні сторони діяльності Чернікова. Позитивні аспекти: він намагався забезпечити виконання урядових рішень у складних умовах; ефективно взаємодіяв із центральною владою; запроваджував адміністративні реформи. Негативні аспекти: репресивна політика проти селянства, підтримка поміщицьких інтересів, що викликало хвилю невдоволення серед населення. Такі методи управління характерно продемонстрували загальні слабкості гетьманату, зокрема, відзначили глибоку соціальну кризу.

Діяльність генерала Чернікова як Катеринославського губернського староства відображала виклики, з якими стикався гетьманат Павла Скоропадського. Його робота характеризувалася спробами зберегти стабільність у регіонах, але водночас створювала соціальну напругу через конфлікт між реформами та суспільними очікуваннями. Аналіз цієї постаті дозволяє глибше зрозуміти, як функціонувала адміністративна система гетьманської України в регіонах і чому вона не змогла досягти довгострокової стабільності [22, с.207].

Гетьманат Павла Скоропадського, встановлений у квітні 1918 року, прагнув відновити дореволюційний порядок, крім того, повернути землі поміщикам. Ця політика стала однією з найгостріших проблем внутрішнього політичного режиму, викликаючи значне незадоволення серед селянства. На Катеринославщині, як і в інших аграрних регіонах України, вона спричинила зростання соціальної напруги, зростання антигетьманських настроїв та активізацію повстанських рухів.

Гетьманський уряд скасував закони Центральної Ради, які проголошували конфіскацію поміщицьких земель і передачу їх селянам. Натомість було видано закон про відновлення приватної власності на землю, що передбачав повернення поміщицьких володінь. Уряд вважав, що цей крок сприяє економічній стабільності та забезпечує підтримку великих землевласників. Для забезпечення виконання земельної політики залучалися каральні органи та окупаційні війська (австро-угорські та німецькі). Вони допомогли поміщикам повернути контроль над землями, часто застосовуючи силу проти селян, які чинили опір. Селяни, які вже отримали землю під час революції або самовільно захопили її, сприйняли цю політику як спробу позбавити їх здобутків. Це викликало масове незадоволення, посилене репресіями з боку урядових структур [15, с. 301].

Катеринославщина, один із найбільших аграрних регіонів, стала осередком напруження через реалізацію земельної політики. До революції Катеринославщина була сільськогосподарським регіоном із значною

частиною великих поміщицьких господарств. Після 1917 року селяни активно займалися переділом землі, що суттєво змінило аграрну структуру. Повернення земель поміщикам викликало хвилю протестів. На території Катеринославщини активно діяли австро-угорські війська, які підтримували гетьманський режим. Згідно з історичними джерелами, саме їхні каральні операції, спрямовані на повернення земель поміщикам, стали однією з головних причин зростання антигетьманських настроїв [18, с.313].

Однією з ключових постатей антигетьманського руху на Катеринославщині став Нестор Махно, який очолював боротьбу проти поміщицького землеволодіння та гетьманського режиму. Його загони організовували напади на поміщицькі маєтки, а також протидіяли каральним загонам. Зупинимось на його постаті детальніше. Нестор Махно, відомий український анархіст і лідер повстанського руху, відіграв значну роль в антигетьманському русі на Катеринославщині в 1918 році. Його діяльність була спрямована проти режиму Павла Скоропадського, який встановив Гетьманат після розпуску Центральної Ради. Нестор Махно, повернувшись до Гуляйполя після Лютневої революції, організував місцеві селянські загони для боротьби проти окупаційних військ та гетьманської влади. Його загони, відомі як «махновці», виступали за анархістські ідеї та уряд селян. Махно вважав, що встановлення Гетьманату порушує інтереси селянства, і тому активно боровся проти цього режиму. У серпні 1918 року Махно розпочав активні бойові дії проти гетьманських військ на Катеринославщині. Його загони організовували атаки на поміщицькі маєтки, розподіляли землю серед селян та знищували представників гетьманської адміністрації. Ці дії сприяли поширенню антигетьманських настроїв у регіонах та залученні до повстанського руху широких верств населення. Махно встановив контакти з іншими антигетьманськими силами, зокрема з представниками українських соціалістичних партій та більшовиками. Хоча його ідеї анархізму не завжди збігалися з їхніми програмами, спільна мета – повалення Гетьманату – об'єднувала ці різноманітні сили. У листопаді 1918 року, після початку

антигетьманського повстання, махнівці активно співпрацювали з військами Директорії УНР [33, с.87].

Діяльність Нестора Махна та його повстанців значно послабила позицію гетьманської влади на Катеринославщині. Їхні дії сприяли загальному піднесенню антигетьманського руху, що врешті-решт призвело до повалення режиму Скоропадського в грудні 1918 року. Однак після цього Махно продовжив боротьбу вже проти нових владних структур, відстоюючи свої анархістські ідеали. Нестор Махно відіграв ключову роль в організації та керівництві антигетьманським рухом на Катеринославщині. Його харизма, військовий талант та підтримка місцевого населення зробили його одним із найбільших лідерів повстанського руху в Україні того часу [40, с.183].

Селяни Катеринославщини активно підтримували повстанські загони, що стало чинником в успішності їхньої боротьби. Вони забезпечували повстанців продуктами, надавали інформацію та приєднувалися до боротьби. Земельна політика не лише зруйнувала можливості для діалогу з селянством, але й стала причиною поширення ідей про необхідність повалення гетьманського режиму. Селяни бачили в уряді Скоропадського представника інтересів поміщиків і окупаційної влади. Репресивні методи придушення протестів призвели до ескалації насильства. Повстання, грабежі, саботаж і масові арешти стали звичним явищем, погіршуючи загальний соціальний клімат. Незадоволення земельною політикою стало одним із чинників, що спричинили падіння режиму Скоропадського наприкінці 1918 року. Селяни масово підтримали антигетьманські сили, зокрема Директорію УНР [39, с.64].

Р. Пиріг наголошує, що повернення поміщицьких земель було однією з найбільш конфліктних політичних ініціатив гетьманату. Він вказує на те, що уряд недооцінив рівень соціального незадоволення, яке ця політика викликала [50].

О. Рєєнт зазначає, що земельна реформа Скоропадського продемонструвала спробу застосування дореволюційних порядків, не враховуючи нових реалій, створених революцією [54].

Р. Довганенко підкреслює, що соціальні наслідки цієї політики призвели до подальшого радикалізму селянства та підтримки радянської влади в регіонах [20].

Політика повернення земель поміщикам, реалізована гетьманським урядом, стала однією з ключових причин соціальної напруги на Катеринославщині. Спроби насильницького впровадження реформи лише посилили опір селянства, що активно підтримувало повстанські рухи. Ця політика була провальною, оскільки не змогла стабілізувати аграрну сферу, а також забезпечити режим підтримки серед основної маси населення.

На Катеринославщині, як і в інших регіонах, діяли опозиційні сили, незадоволені політикою гетьмана. Зростання опозиційних настроїв, зокрема серед селянства та робітництва, призвело до посилення антигетьманських виступів. У листопаді 1918 року, коли гетьманський режим опинився в стані глибокої політичної кризи, міська дума демократичного складу на чолі з В. І. Осиповим відновила свою діяльність [23, с.38].

Однією з ключових заслуг цього режиму стала сприяння розвитку української культури та освіти. Значні зрушення відбулися і на регіональному рівні, зокрема на Катеринославщині.

В листопаді 1918 року було засновано Українську академію наук у Києві, яка стала дійсно науковим центром. До її складу увійшли провідні українські науковці, серед яких Агатангел Кримський та Володимир Вернадський. Робочою мовою академії була українська, що стало наступним кроком у зміцненні національної ідентичності.

Гетьманат починав активний процес українізації системи освіти. Було відкрито понад 150 українських гімназій, базованих університетів у Кам'янці-Подільському та Катеринославі. Університет у Катеринославі став науковим

і культурним осередком регіону, де розвивалися гуманітарні та природничі науки [25, с.472].

Під егідою Української академії наук і новостворених наукових товариств почали видавати праці українською мовою. Це має велике значення для популяризації наукового знання рідною мовою та формування національної свідомості.

Гетьманат підтримував створення театрів, бібліотек, музеїв та інших культурних установ. У Катеринославі продовжував діяти театр української драми, який став осередком культурного життя регіону. Відкривалися українські книгарні, що сприяло поширенню української літератури.

Позитивний вплив на Катеринославщину. Заснування Катеринославського університету стало важливою подією для регіону. Цей заклад забезпечував підготовку фахівців у різних галузях, зміцнюючи культурно-освітню інфраструктуру регіону. Українські культурні ініціативи на Катеринославщині отримали підтримку від місцевої еліти та інтелігенції. Українська мова почала активно використовуватися в освіті, театрі та громадському житті, що сприяло піднесенню національної самосвідомості. Гетьманат активно співпрацював із регіональними науковцями, педагогами та митцями, які долучалися до культурного будівництва. Це сприяло формуванню інтелектуального середовища, орієнтованого на розвиток української нації.

Активно діяли осередки товариства «Просвіта». «Прийнято заяву мешканців с. Мануйлівки, Лоц.Кам'янки та міста Олександрівська про відкриття філіальних відділень. В правління були обрані: Л.Біднова, В. Благонадежин, Е. Вировий, А. Кащенко, Е.Павловський, М. Рашкевич, І.Труба, Б.Усик-Базилевський, Ф. Щукін, кандидатами Е.Гарьквцева, И.Ковалев та Д. Єварницький» – писала «Земская газета» [74].

Оцінка істориками

Р. Пиріг підкреслює, що культурно-освітні ініціативи гетьманату стали одним із найбільших позитивних аспектів його політики. Він зазначає, що

навіть у короткий період можна закласти основи подальшого розвитку української науки та культури [50].

О. Рєєнт відзначає, що освітня політика гетьманату не лише задовольняла культурні запити суспільства, але й стала частиною вищого процесу національного відродження [54].

Гетьманат Павла Скоропадського, незважаючи на свою авторитарність та політичну кризу, зробив значний внесок у розвиток української культури та освіти. Заснування Української академії наук, українізація освіти та культурні ініціативи мали тривалий вплив на розвиток національної ідентичності. На Катеринославщині ці досягнення стали частиною загального піднесення культурного та інтелектуального життя регіону, що заклало фундамент для подальших здобутків у часі незалежності України.

Гетьманський режим на Катеринославщині продемонстрував усі спроби відновлення дореволюційних порядків, що викликало соціальну напругу та опір з боку місцевого населення. Незважаючи на певні успіхи в культурній сфері, політика гетьманату не знайшла широкої підтримки, що призвело до його падіння наприкінці 1918 року.

2.3. Директорія та її боротьба за відновлення української незалежності

У листопаді 1918 року, на тлі загострення політичної кризи в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського, було сформовано Директорію Української Народної Республіки. Основною метою цього органу стала організація повстання проти гетьманського режиму та відновлення незалежної Української Народної Республіки (УНР). Ініціаторами створення Директорії були представники Українського Національного Союзу (УНС), зокрема Володимир Винниченко, Симон Петлюра та інші політичні лідери.

У період підготовки до антигетьманського повстання Директорія діяла як революційний орган. Її діяльність була глибоко законспірованою, що відповідало умовам підпільної боротьби. Як зазначалося в статті часопису «Україна» (листопад 1919 р., Кам'янець-Подільський), вибори Директорії проходили в атмосфері «таємничості й конспіративності», що ускладнює реконструкцію цих подій сучасними дослідниками [55, с.190].

Після повалення режиму Скоропадського (грудень 1918 р.) Директорія взяла на себе функції вищої законодавчо-виконавчої інституції УНР. Як зазначає історик В. Яблонський, створення таких органів з надзвичайними правами є типовою відповіддю на несприятливість чинної влади опанувати кризове обмеження.

Радянські історики розглядали діяльність Директорії через призму класової боротьби. Організатори антигетьманського повстання називали «буржуазно-націоналістичними контрреволюціонерами», які прагнули перешкодити встановленню радянської влади в Україні. У фокусі дослідження були такі тези:

– Директорія представляла інтереси «української буржуазії», яка співпрацювала із західними імперіалістами.

– Її діяльність розглядалася як тимчасовий прояв «контрреволюції», що мала на меті «експлуаторського режиму збереження» [68, с.273].

Радянські публікації постійно замовчували багатогранність політичних подій того часу, акцентуючи увагу на класових прикладах.

Еміграційні дослідження про Директорію поділено на два періоди:

Міжвоєнний (20–30-ті роки ХХ ст.). Основна увага приділялася спогадам учасників подій. Лідери визвольних змагань (Володимир Винниченко, Петро Христюк, Ісаак Мазепа) у своїх роботах часто виправдовували свої політичні рішення та критикували опонентів. Висвітлення було суб'єктивним, більшість авторів прагнули захистити власні ідеологічні позиції.

Повоєнний період (від середини 1940-х років). Дослідження Михайла Стахіва, Василя Проходи, Петра Мірчука та інших набули більш систематичного характеру. У роботах зменшилася ідеологічна упередженість, проте залишилися розбіжності між політичними таборами. Більше уваги приділялося структурам, функціям і політичним прорахункам Директорії [67].

Сучасна українська історіографія. Сучасні дослідники, зокрема Л. Якубова, наголошують на комплексності проблеми. Вивчення діяльності Директорії вимагає врахування таких аспектів: політична еволюція Директорії: від революційного органу до вищої державної влади УНР; складність зовнішньополітичної ситуації: наявність одночасного протистояння з більшовиками, білогвардійцями і польськими силами; внутрішні виклики: відсутність єдності між членами Директорії, що впливало на ефективність управління [82].

Обставини створення Директорії, як і її діяльність, залишаються дискусійними через: відсутність достатньої кількості архівних матеріалів, політичну поляризацію оцінок у попередньому десятилітті, складність відтворення повної картини подій, враховуючи багатовекторність української революції.

Процес утворення Директорії як керівного органу антигетьманського повстання базувався на історичних аналогіях і соціальних уявленнях. Як вважають сучасні дослідники, назва «Директорія» була запропонована ініціаторами перевороту, В. Винниченком і М. Шаповалом. Вони спиралися на досвід французької революції, вбачаючи в аналогічному французькому органі відповідний приклад для боротьби за «відновлення республіканської форми управління». Ключовими принципами платформи, яку вони розробляли, були «відновлення УНР, усунення німців з України, скликання Українських Установчих зборів» [14, с.123].

В. Дутчак звертаючись до правового аспекту виникнення органу, наголошував, що: «вона не була самозваним органом волею своїх членів, навіть ні органом, який накинула б народів, яка була одна група чи партія замовників». Він аргументує, що легітимність Директорії забезпечувала широке представництво Українського Національного Союзу (УНС), до відповідності якого входили майже всі українські політичні партії та професійні спілки, за допомогою Української демократично-хліборобської партії (УДХП) [24, с.67].

Таким чином, найбільш аргументованою датою обрання Директорії є ніч із 14 на 15 листопада 1918 року .

До складу Директорії увійшли:

Голова: Володимир Винниченко.

Члени: Симон Петлюра, Федір Швець.

Тимчасові члени: Андрій Макаренко та Панас Андрієвський, які відповідно представляли Всеукраїнський союз залізничників та Українську партію соціалістів-самостійників.

За словами Винниченка: «Директорія мала бути тільки з трьох чоловік... Двох же було додано тільки тимчасово. Це були: А. Макаренко й П. Андрієвський» [14, с.110].

М. Шаповал, який не увійшов до Директорії, пояснював це рішення своїм напруженим ставленням до Симона Петлюри. У перші дні повстання висловлював аргументи про втому та визнання, але пізніше назвав особисті розбіжності головною причиною свого невходження. Також серед учасників антигетьманського повстання виникали запитання щодо відповідності Директорії. Винниченко писав: «В українському й неукраїнському громадянстві не раз доводилося чути здивування запитання: «Через що було вибрано таку Директорію, в такому складі? Хіба не було інших людей?» [14, с.109].

На думку дослідників, сформувався склад Директорії із забезпечення політичної коаліції антигетьманських сил. Участь представників

залізничників і соціалістів-самостійників мала зміцнити її легітимність та підтримку серед різних суспільних груп. Директорія УНР виникла як спроба революційного органу відновити республіканський лад і скинути авторитарний режим Скоропадського. Її створення, хоча і залишається предметом дискусій, демонструє прагнення політичної консолідації в умовах внутрішньої кризи та зовнішніх загроз. погано на другій оцінці, Директорія стала першим етапом в історії Української революції. Директорія стала етапом у боротьбі за українську державність, демонструючи прагнення народу до самостійності. Попри численні перешкоди, її діяльність заклала основу для подальших визвольних змагань у XX столітті.

Директорія Української Народної Республіки активно діяла на Катеринославщині, адже вона як промисловий і стратегічний центр, мала велике значення для боротьби за незалежність. У 1917 році, після падіння монархії в Російській імперії, в Україні почали виникати місцеві ради, які часто складалися з представників українського селянства, робітників та інтелігенції. Водночас зростали впливи більшовиків та інших радикальних сил. Катеринославщина була одним із центрів революційного руху за рахунок розвитку промисловості (Дніпровський металургійний комбінат, шахти Донбасу, залізнична мережа). Тут часто виникали конфлікти між прихильниками української влади, більшовиками, білогвардійцями та анархістами. Директорія УНР під проводом Симона Петлюри прагнула закріпити контроль над Катеринославщиною, цей регіон був найбільшим економічним, транспортним і стратегічним вузлом. Проте ситуація ускладнювалася через: більшовицькі сили, які мали підтримку серед частин робітників завдяки їхньому радикальному гаслу; анархістський рух Нестора Махна, що діяв у сусідніх регіонах і контролював значні території; протести місцевого селянства, яке прагнуло захистити свої інтереси, але часто не довіряло жодній із воюючих сторінок [35, с.218].

У січні 1919 року Катеринослав стає ареною боїв між військами УНР і більшовиками. Українські частини змушені залишити місто під натиском

Червоної армії. Активізація партизанських загонів. В регіоні діяли невеликі загони, які підтримували ідею української державності. Вони організовували атаки на більшовицькі підрозділи та намагалися відновити вплив Директорії; коаліція з махновцями. На певних етапах українські військові співпрацювали з анархістами Махна, проте союз був нетривалим через ідеологічні розбіжності.

Директорія зіткнулася з численними труднощами в Катеринославщині:

- Недостатність військових сил – УНР мала обмежені ресурси, і її армія часто поступала чисельністю більшовикам або білогвардійцям.
- Відсутність єдності серед населення – робітники й селяни часто коливалися між підтримкою більшовиків, махновців і українських сил, що підірвало загальну мобілізацію.
- Економічний занепад – війна руйнувала промисловість регіону, що ускладнювало фінансування військових потреб.

Незважаючи на героїчні зусилля, Директорія не змогла закріпити довготривалий контроль над Катеринославщиною. Регіон кілька разів перейшов з рук у руки. 1919 рік – території зайняли більшовики, які встановили радянську владу. Короткочасний контроль УНР. Українські військові час від часу відвойовували окремі населені пункти, але не змогли утримати їх через недостатність сил [43, с. 311].

Однак боротьба Директорії мала важливий символічний і практичний вплив: зміцнювався український національний рух серед громадян Катеринославщини, виникли численні підпільні осередки, які продовжували опір більшовицькій владі в 1920-х роках.

Попри поразку, діяльність Директорії на Катеринославщині засвідчила прагнення українського народу до самостійності. У 1990-х роках із проголошенням незалежності України це стало предметом дослідження і пам'яті про українську боротьбу.

2.4. Сучасна українська історіографія щодо подій на Катеринославщині

Історична культура Катеринославщини демонструє чутливість до зовнішніх впливів, що позначилося на її розвитку впродовж трьох ключових періодів: імперського, радянського та сучасного. Кожен із цих етапів формувався під впливом змін поколінь, соціальних і світоглядних трансформацій, а також ідеологічного тиску.

Особливістю регіональної історичної пам'яті стало те, що вона радше пристосовувалася до нового політичного режиму, ніж зберігала органічну спадковість. В історичній культурі регіону спостерігалася готовність до перерв у власному наративі, що проявляється у швидкому переході від «своєї» до «чужої» історії, залежно від політичних реалій.

Професійні історики Катеринославщини відігравали активну роль у формуванні регіональної історичної пам'яті, однак їх діяльність часто підпорядковувалась ідеології «переможців». У переломні періоди вони продемонстрували більшу готовність підходити під вимоги часу, ніж слідувати професійно-етичним стандартам. При цьому конструюванні історичної пам'яті часто обмежувалося рамками конкретного політичного режиму. Образи минулого трансливалися лише в межах «свого» часу, а їх адаптація до сучасних умов викликала труднощі.

Розглянемо розвиток історіографії в XIX–XXI століттях

XIX століття: перші кроки

У другій половині XIX століття Катеринослав став місцем роботи для ряду істориків, які набагато більше були вихідцями з інших регіонів. Інтелектуальний ландшафт Катеринославщини формувався переважно завдяки приїжджим діячам, які здобували освіту, науковий досвід та професійні навички поза межами регіону. Родоначальники місцевої історіографії, такі як єпископи Гавриїл (Розанов) та Феодосій (Макаревський), а також відомі історики Дмитро Яворницький, Дмитро

Дорошенко, Володимир Пічета, Андрій Синявський, працюють у Катеринославі тимчасово, часто перебуваючи тут за розподілом або через кар'єрні плани. Більшість з них не зосереджувались на місцевій історії. наприклад: В. Пічета досліджував творчість Юрія Крижанича, тематику, яка була пов'язана з його навчанням у Московському університеті. В. Беднов займався вивченням православної церкви в Польщі та Литві. Д. Дорошенко більше цікавився загальноукраїнськими політичними та публіцистичними питаннями [57].

Лише Д. Яворницький глибоко досліджував історію Катеринославщини, зокрема козацтва, що зробило його символічною фігурою для історичної пам'яті регіону. Дмитро Яворницький, якого учасники й наступники називали «козацьким батьком», є символом історичної культури Катеринославщини. Попри те, що його творчість часто описується як проникнута пафосом локального патріотизму та ідеалізацією козацької архаїки, саме цей образ об'єднав навколо себе послідовників і створив міфологізовану постать. Він перетворився на символ «нашої» історії та «нашого» історіописання регіону, підкреслюючи його культурну самобутність [58, с.207].

Специфіку історіографії цього періоду ґрунтовно аналізує В. Солдатенко у статті «Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920)». Він висвітлює ключові події революції, її історіографічне відображення та проблеми дослідження. Історик підкреслює, що процес формування історіографічної культури Катеринославщини мав низку специфічних рис, які суттєво вплинули на її якісні параметри. Серед них виділяє дві ключові особливості: «кадровий історіографічний імпорт» та перервність розвитку [71].

Через тимчасовий характер перебування істориків у Катеринославі не створювалося стійких наукових традицій чи локальних інтелектуальних шкіл. Історики, не пов'язані з регіоном ані культурно, ані особисто, не залишили наступників чи розвиненої дослідницької бази. Це ускладнювало

систематизацію знань про історію регіону та формування цільового історичного наративу.

Радянський період: кадровий дефіцит

У першій половині XX століття Катеринославський університет (1918 р.) і його наступник, Інститут народної освіти, залучали фахівців з інших регіонів для вирішення кадрових проблем. У 1920-х роках тут працювали по запрошеннях на місця викладачів М. Бречкевич, В. Пархоменко та М. Злотников, які зробили вагомий внесок у розвиток місцевої науки. Однак через репресії, війну та інші чинники багато молодих істориків-аспірантів залишили регіон, так і не сформувавши постійну інтелектуальну школу.

Повоєнний період: стабілізація. Ситуація почала змінюватися лише у другій половині XX століття. Відновлений історичний факультет (1960–1970-ті роки) перетворився на центр підготовки професійних істориків. З другої половини 1970-х років у Дніпропетровську почався процес формування власного наукового середовища: «Сьогодні весь викладацький склад історичного факультету представлений переважно його випускниками».

Сучасна українська історіографія про Катеринославщину намагається заповнити прогалини у вивченні регіональної історії, акцентуючи увагу на формуванні локальної ідентичності, переосмисленні минулого та ролі видатних істориків, таких як Дмитро Яворницький [78].

Наприклад, у роботі «Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920)» В. Солдатенко робить огляд історіографії Української революції, розглядаючи її в трьох ключових напрямках:

- Радянська історіографія. Автор вказує на спроби радянських істориків трактувати революцію як використання боротьби класів, применшуючи національний аспект. Відзначається ідеологічний тиск на науковців.

- Українська еміграційна історіографія. Відзначається внесок діячів української еміграції, таких як Д. Дорошенко та І. Лисяк-Рудницький, які акцентували увагу на ідеях соборності й боротьби за незалежність.

– Сучасна українська історіографія. Після здобуття незалежності України з'явилися нові підходи до вивчення революції, які поєднують аналіз національного та соціального аспектів. Роботи таких істориків, як В.Верстюк та Ю. Лях, є ключовими в цьому напрямі [71, с. 298].

Солдатенко підкреслює важливість міждисциплінарного підходу, що дозволяє розглядати революцію не лише з точки зору політики, але й через призму соціології, економіки та культури. Автор розглядає розвиток регіональних особливостей, зокрема події на Сході та Південній Україні.

Серед актуальних проблем, які досліджує Солдатенко: брак комплексного аналізу взаємодії національного та соціального, недостатнє вивчення ролі селянства у революції, обмеженість джерельної бази через знищення архівів у радянський період.

Солдатенко робить висновок, що Українська революція — це не лише історична подія, але й важливий етап у формуванні української нації та державності [71, с.349].

Сучасні дослідження акцентують увагу на декількох аспектах:

– Роль Дмитра Яворницького. Постать Д. Яворницького є ключовою для історичної культури регіону. Його діяльність у ролі директора Катеринославського історичного музею (нині музей ім. Яворницького) та праці з історії запорізького козацтва стали основою для розвитку регіональної історіографії.

– Формування локальної ідентичності. Увага приділяється тому, як історичні події та події минулого Катеринославщини інтегруються в сучасну українську національну пам'ять, а також, переосмислення ролі Катеринослава як важливого центру промислової, культурної та політичної історії України.

– Проблеми «кадрового імпорту» та перервності. Історики відзначають, що частина змін наукових кадрів, характерна для початкових етапів розвитку місцевої історіографії, уповільнювала формування цілеспрямованого наукового підходу до вивчення регіональної історії.

Однією з ключових характеристик історіографічної культури Катеринославщини є її перервність. Це проявилось на кількох рівнях:

1. Інституційна нестабільність. Історичний факультет, як вищий сегмент професійно-історичної освіти, неодноразово закривався (у 1920-х роках, під час Другої світової війни та у 1953 році). Лише у другій половині 1970-х років факультет сформувався як стабільна організаційна структура, здатна забезпечити підготовку професійних істориків.

2. Дніпропетровський історичний музей як ядро історичної культури. Музей відіграв центральні ролі у підтримці спадкоємності історичної культури. Завдяки його роботі створювалася база для формування регіональної історіографічної традиції. Експозиції музею, зібрані зусиллями багатьох поколінь, стали візуальним символом локальної пам'яті. Музей забезпечував професійні кадри й залишався осередком історичної культури навіть у часи загального занепаду.

3. Відсутність сталої періодики. Місцева історична періодика довгий час залишалася епізодичним явищем. Перший історичний друкований орган, «Ювілейний листок» (1887), існував лише два місяці. «Літопис Катеринославської вченої архівної комісії», що охопив десять томів, припинився через початок Першої світової війни. Тільки з середини 1970-х років почалася регулярна публікація збірників історичного факультету.

4. Формування локальної історичної школи. Генезис професійно-історичного середовища Дніпропетровська відбувся у післявоєнний період. Першими «отцями-засновниками» вважаються такі історики, як Д. Пойда та В. Борщевський, які створили кадрову основу для відродження історичного факультету в 1960-х роках. Їх діяльність сприяла кадровій стабілізації – з 1970-х років на факультеті сформувався сталий колектив місцевих істориків; розвитку наукової комунікації – у 1980-х–1990-х роках факультет став базою для проведення всесоюзних конференцій високого рівня; зміцненню регіональної ідентичності – багаторічна робота професорів створила базу для інтеграції локальної історії у загальнонаціональний контекст.

Особливо чинником розвитку історичного факультету став ефективний менеджмент. Професор А. М. Черненко, який очолював факультет у 1977–1987 роках, доклав значних зусиль для створення сприятливого морально-етичного клімату та підтримки наукового пошуку. Результатом такої діяльності стало: проведення конференцій загальносоюзного рівня, захист численних докторських дисертацій (М. Ковальський, Ю. Міцик, І. Колесник та ін.), визнання праць місцевих істориків за межами України [47, с.43].

Сучасний стан історіографічної культури

Історіографічне середовище Дніпра, яке на початку ХХ століття залишалося слабо сформованим, до кінця радянського періоду стало важливим складником української історичної науки. Сьогодні воно вирізняється: сталістю поколінь істориків і наявністю власних традицій, розвиненою інфраструктурою наукової комунікації (наукові видання, конференції, співпраця між ЗВО), інтеграцією локальної історії в контекст національного наративу.

Таким чином, становлення історіографії Катеринославщини є складним і неоднорідним процесом, який пройшов етапи кадрової нестабільності, інституційних перерв і поступової консолідації. Завдяки діяльності таких постатей, як Дмитро Яворницький, і роботі Дніпропетровського історичного музею, регіон здобув унікальну ідентичність в історичній науці. Сьогодні регіональна історіографія є важливою частиною інтелектуального ландшафту України.

Один із яскравих прикладів активної участі місцевих істориків у формуванні регіональної пам'яті – це процес декомунізації. Дніпровські історики проявили значний ентузіазм у реалізації цих проєктів, що забезпечило їм лідерські позиції серед інших ініціативних груп. Однак стилістика й методи декомунізації мали багато спільного з аналогічними процесами деімперіалізації початку радянської доби. У цих умовах великий період історії легко трансформувалися зі «своєї» у «чужу», що тільки

підкреслило складнощі у формуванні органічної регіональної історичної ідентичності [47, с.45].

При зовнішній ознаці сформованості професійно-історичного середовища історична культура Катеринославщини продовжує стикатися з такими проблемами:

- Незавершеність і нестабільність. Професійна корпорація істориків залишається залежною від зовнішніх впливів, що ускладнює формування стійких стратегій історичної пам'яті.

- Імпортність і фрагментарність. Багато практик і стратегій побудови пам'яті запозичені ззовні, які часто спрямовані на витіснення конкурентних форм локальної пам'яті.

- Конфліктність. Взаємодія різних поколінь істориків і підходів до історії супроводжується напругою, яка впливає на цілість регіонального наративу.

Сучасні вітчизняні історики застосовують різноманітні концептуальні підходи, методи та прийоми для реконструкції подій революційної доби на Катеринославщині (1917–1920 рр.). Нижче наведено основні з них:

Концептуальні підходи:

- Регіональний підхід. Вивчення революційних подій у конкретному регіоні (Катеринославщина) як частини загальноукраїнського контексту. Зосередження на місцевій специфіці – вплив робітничого та селянського рухів, участь національних меншин у подіях революції.

- Соціально-економічний аналіз. Аналіз соціальної структури населення регіону, вплив революційних змін на економіку, земельні відносини, стан промисловості. Дослідження страйків робітників і аграрних заворушень як складових революційного процесу.

- Політична історія. Дослідження діяльності політичних партій і рухів: українських, більшовицьких, анархістських та інших. Особлива увага приділяється впливу Української Центральної Ради, гетьмана Павла Скоропадського, Директорії та радянської влади на перебіг подій.

– Національний вимір. Аналіз формування української національної свідомості серед населення Катеринославщини. Дослідження культурного життя та ролі освіти у процесах українізації регіону.

– Мілітарна історія. Розгляд військових операцій на території регіону, взаємодія різних армій (Української Народної Республіки, Червоної армії, білогвардійців тощо). Особливості повстанського руху (зокрема, Махновщини) як локального прояву революції [67, с.39].

Методи:

– Історико-описовий метод. Детальна реконструкція подій на основі архівних джерел, мемуарів та історіографічних досліджень.

– Порівняльний метод. Зіставлення подій на Катеринославщині з аналогічними процесами в інших регіонах України.

– Джерелознавчий метод. Робота з архівними документами, включаючи листування, накази, звіти місцевої влади, свідоцтва очевидців. Аналіз газет, що вийшли в той час, для відтворення суспільного настрою.

– Соціологічний підхід. Аналіз структури населення та змін у соціальному складі, зумовлених революційними процесами.

– Кількісний аналіз. Використання статистичних даних для оцінки економічних витрат, соціальних змін, чисельності учасників страйків чи повстань.

– Інтердисциплінарний метод. Поєднання історії з іншими дисциплінами, такими як економіка, соціологія та культурологія, для комплексного аналізу подій.

Прийоми:

– Контекстуалізація. Включення подій Катеринославщини в загальний підхід Української революції, визначення їхньої ролі в загальноукраїнському контексті.

– Ретроспективний аналіз. Відновлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями через поглиблений аналіз документів.

– Узагальнення історичних оцінок. Систематизація поглядів сучасних істориків на ключові аспекти революції (вплив на суспільство, значення військових дій тощо).

– Візуалізація. Використання карт, схем і діаграм для демонстрації територіальних змін, пересування військових сил, а також соціальних та економічних показників.

– Акцент на мікроісторії. Дослідження конкретних конфліктів (страйків, локальних конфліктів, участі окремих осіб), щоб показати ширший контекст через локальні деталі [67, с.43-45].

Ці підходи дозволяють не тільки реконструювати події революційної доби на Катеринославщині, а й за новим оцінити їх вплив на розвиток регіону та всієї України.

Таблиця 1

Концептуальні підходи, методи та прийоми реконструкції подій
революційної доби на Катеринославщині (1917–1920 рр.)

Концептуальні підходи, методи та прийоми	Опис	Науковці	Праці
Регіональний підхід	Вивчення специфіки Катеринославщини у контексті загальноукраїнських подій.	С. Світленко	"Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті "[43]
	Аналіз впливу робітничого та селянського рухів.	О. Реєнт	"Робітничий і селянський рух в Україні (1917–1921 рр.)" [54]
Соціально-економічний аналіз	Вивчення соціальної структури, аграрних реформ, економічних змін.	В. Солдатенко	"Українська революція: концепція та історіографія"[71]
Політична історія	Діяльність партій, гетьманату, Директорії, радянської влади.	І. Гаврилюк	"Павло Скоропадський: гетьман української держави "[15]
Національний вимір	Формування української свідомості, роль освіти, українізація.	Я. Грицак	"Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття"[16]

Концептуальні підходи, методи та прийоми	Опис	Науковці	Праці
Мілітарна історія	Військові дії, взаємодія армій, повстанський рух (зокрема Махно).	В. Савченко	"Нестор Махно: легенда і дійсність"[56]
Історико-описовий метод	Реконструкція подій на основі архівів, мемуарів, історіографії.	В. Литвин, Л. Губерський, В.Солдатенко	"Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення "[78]
	Порівняння подій Катеринославщини з іншими регіонами України.	І. Лисяк-Рудницький	"Історичні есе"[34]
Джерелознавчий метод	Аналіз архівних документів, преси, свідчень очевидців.	С. Плохій	"Ворота Європи: Історія України "[51]
Соціологічний підхід	Аналіз демографічних змін, вплив революції на суспільство.	Л. Якубова	"Селянський вимір революції: соціальні зруйнування в Україні (1917–1921 рр.) "[82]
Кількісний аналіз	Статистичний підхід для оцінки соціальних, економічних та демографічних показників.	О. Реєнт	"Статистика революційного періоду: аналіз економічних і демографічних змін "[54]
Інтердисциплінарний метод	Поєднання історії з іншими дисциплінами для глибокого аналізу.	В. Солдатенко	"Перехрестя цивілізацій: Україна в революційну добу"[68]
Контекстуалізація	Аналіз місцевих подій як частини загальноукраїнського контексту.	О. Удод	"Катеринославщина у вирі революційних подій"[75]
Ретроспективний аналіз	Відновлення причинно-наслідкових зв'язків між подіями.	В. Верстюк	"Українська революція: від історичних витоків до сучасних оцінок"[12]
Узагальнення історичних оцінок	Систематизація різних поглядів на ключові події революції.	Т. Бевз	"Українська революція» у науковому дискурсі: суперечності оцінок і висновків"[4]
Візуалізація	Використання карт, схем для демонстрації військових операцій і соціальних змін.	Р. Сосса	"Картографування міжнародних відносин України у часи української революції (1917-1921)" [72]
Акцент на мікроісторії	Дослідження локальних конфліктів, страйків, ролі окремих осіб.	В. Савченко	"Мікроісторія революційних подій на Катеринославщини"[55]

Джерело: складено автором

Отже, історична культура Катеринославщини формувалася під впливом складних політичних, соціальних та ідеологічних процесів. Хоча професійне середовище істориків досягло певної зрілості, воно продовжує стикатися з викликами, пов'язаними зі збереженням спадкоємності регіональної історичної пам'яті та її органічною інтеграцією в загальноукраїнський контекст. Здатність трансформуватися, зберігаючи при цьому критичний підхід до минулого, стане ключем до подолання цих проблем у майбутньому.

Висновки до розділу 2

Політична ситуація на Катеринославщині у 1917–1921 роках була вкрай нестабільною, що обумовлювалося зіткненням інтересів різних соціальних груп (робітників, селян, інтелігенції та підприємців) і боротьбою між політичними ідеологіями. Регіон став полем конфронтації між більшовиками, прихильниками Української Центральної Ради, махновцями та білогвардійцями. Це зумовило постійні зміни влади й ускладнювало формування стабільної адміністративної системи.

Висока концентрація робітничого класу, пов'язаного з великими металургійними й гірничими підприємствами, зробила Катеринославщину центром робітничого руху. Водночас сільське населення регіону, яке складало великий відсоток, підтримувало ідеї аграрних реформ і виступало проти активної радянської політики реквізицій. Це створювало постійне напруження між міськими і сільськими громадами.

Домінуючі політичні ідеології – більшовизм, український націоналізм і махновський анархізм – зіткнулися у боротьбі за контроль над регіоном. Більшовики отримали підтримку серед робітничого класу завдяки ідеям соціальної рівності, тоді як махнівці знаходилися союзників серед селян, які прагнули самоврядування. Українська Центральна Рада і Директорія УНР

мали обмежену підтримку, особливо серед інтелігенції, через брак ресурсів і адміністративних можливостей.

В історіографії періоду 1917–1921 років на Катеринославщині події оцінюються через призму національно-визвольних, соціальних і класових конфліктів. Дослідники, зокрема О. Субтельний та Р. Пайпс, акцентують увагу на багатовимірності подій, що об'єднували соціальну боротьбу з національним прагненням до незалежності. Українські автори, як-от В. Солдатенко, підкреслюють важливість регіональних особливостей і багатовекторності процесів, що визначали долю регіону.

Катеринославщина виступає унікальним регіоном, де перетиналися економічні, соціальні та політичні фактори, що відобразилося у багатогранному характері революційних змін. Її досвід підкреслює ключову роль регіонів у формуванні загальноукраїнського революційного процесу.

Таким чином, Катеринославщина в 1917–1921 роках стала мікрокосмом загальноукраїнських перетворень, демонструючи складність і багатовимірність боротьби за владу та соціальну справедливість у добу Української революції.

ВИСНОВКИ

Революційні події 1917–1920 років на Катеринославщині стали відображенням загальноукраїнських змін, які проводили боротьбу за національну ідентичність та соціальну справедливість. Регіональний характер революції проявився через унікальну взаємодію різних політичних сил, соціальних груп і економічних інтересів. Центральна Рада, Гетьманський режим Павла Скоропадського та Директорія УНР, кожна зі своїми особливостями, намагалися встановити контроль над регіоном, однак кожна з цих владних структур стикалася зі складнощами.

У дослідженні поставлених завдань досягли наступних висновків:

На початку XX століття Україна перебувала в складі Російської імперії, яка пережила економічну модернізацію на тлі глибоких соціальних та політичних протиріч. Катеринославщина була одним з найбільш розвинених промислових регіонів, зосередивши значну частину металургійної та гірничої промисловості. Висока концентрація робітничого класу, на тлі зростання селянських протиріч, створила ґрунт для соціальної напруги й революційних змін.

Після Лютневої революції 1917 року Катеринославщина стала одним із центрів революційного руху в Україні. У березні 1917 року тут були створені перші ради робітничих і солдатських депутатів, які поступово набували впливу на місцеву політику. Робітничий і селянський рухи активізуються, особливо навколо питань аграрної реформи та контролю над підприємствами.

Індустріальний характер регіону визначав особливу роль робітничого руху, який став основною рушійною силою революційних змін. Специфіка Катеринославщини полягала у взаємодії соціальних груп: робітників, селян та інтелігенції, що часто мають різні політичні та економічні інтереси. Регулярна зміна влади в регіонах відображала загальноукраїнські тенденції,

зокрема боротьбу між більшовиками, українськими національними силами, махновцями та білогвардійцями.

Центральна Рада намагалася закріпити національні ідеали через українізацію освіти, формування українських військових частин і впровадження законодавчих реформ. Проте нестача адміністративних і військових ресурсів, слабка підтримка з боку місцевих органів влади та конфлікти з більшовиками значно ускладнили діяльність Ради на Катеринославщині. Відсутність єдиного управлінського механізму зробила регіон особливо вразливим до зовнішніх впливів, включаючи більшовицькі сили.

Гетьманський режим Павла Скоропадського намагався впровадити стабільність, проте його підтримка серед робітників і селян була обмежена через консервативну політику та співпрацю з підприємцями. Режим Скоропадського намагався стабілізувати через відновлення дореволюційного порядку, співпрацю з підприємцями та впровадження економічних реформ. Хоча гетьманська влада мала певну підтримку серед заможних верств населення та підприємницьких кіл, робітничий клас і селянство сприймали режим як консервативний і антинародний. Незадоволення викликала земельну політику, яка повернула землевласникам маєтки, які раніше були захоплені селянами. Невдоволення призвело до численних страйків і селянських повстань, які гетьманський режим не міг повністю контролювати.

Директорія УНР, яка прийшла на зміну Скоропадському, оголосила курс на відновлення демократичних і національних ідеалів, але зіткнулася зі значними викликами. У регіоні активізувалися більшовицькі агітатори, які організували місцеві ради та отримали значну підтримку робітників. Селянство ж, незадоволене політикою ревізії і нестачею реальних реформ, часто схилялося на бік махновців, які обіцяли уряд. Протистояння між цими силами унеможливлювало стабільний контроль Директорії над регіоном.

Аналіз сучасної української історіографії свідчить, що історики незалежної України досягли значного прогресу у вивченні Української

революції 1917-1921 років. Завдяки залученню до наукового обігу широкого масиву раніше недоступних архівних матеріалів як українського, так і зарубіжного походження, вдалося подолати низку проблем, притаманних попереднім дослідницьким етапам. Українські історики, зокрема В. Верстюк, О. Реєнт, С. Кульчицький та В. Солдатенко, приділяють значну увагу регіональній специфіці революційних подій. Основні дослідження зосереджені на аналізі соціальних і національних аспектів революції, а також на ролі робітничого руху і махновщини в регіоні. Історіографічні роботи акцентують увагу на складності процесів і взаємодії соціальних груп, а також на різних інтерпретаціях подій Катеринославщини в загальноукраїнському контексті.

Серед основних досягнень українських науковців можна виділити рішуче відкидання ідеологічно упереджених висновків радянської історіографії, які стверджували характер повстання та його значення. Крім того, історики усунули слабкі сторони української зарубіжної історіографії, зокрема обмежену джерельну базу, недостатню точність у трактуванні подій та окремі фактичні помилки.

Сучасні вітчизняні дослідники створили широкий спектр праць, у яких більш чітко окреслили та глибоко проаналізували ключові аспекти антигетьманського повстання. Ці роботи охоплюють весь спектр подій: від аналізу передумов повстання і його основних етапів до вивчення причин поразки Української революції та її наслідків для подальшого розвитку української державності.

Попри значний поступ у вивченні цієї теми, історіографічний аналіз показує, що вона все ще залишиться дискусійною і не має однозначних оцінок. Деякі аспекти, зокрема характер антигетьманського руху, роль окремих політичних сил та масштабність участі населення, досі викликають дискусії серед дослідників. Водночас кожна позитивна тенденція наближує до відмови від різкої політизації в оцінках подій і прагнення виробити більш збалансовані й узагальнені підходи.

Перспективи зближення крайніх позицій у наукових дебатах значною мірою залежать від подальшого розширення джерельної бази та впровадження новітніх методологічних підходів. Це включає активне використання міждисциплінарних методів, порівняльного аналізу та застосування сучасних цифрових технологій для роботи з джерелами. Лише завдяки цим зусиллям можна забезпечити більш повне і всебічне розуміння подій, які стали переломними для української революції 1917–1921 років.

Таким чином, революційні події на Катеринославщині в цей період демонструють стійкість боротьби за владу в умовах соціального розшарування, багатовекторності інтересів і потужного тиску з боку різних політичних сил. Ці процеси стали частиною ширшої картини Української революції, яка поєднувала національні прагнення із соціальними трансформаціями. Особливість революційних процесів у цьому регіоні полягала в його індустріальному характері та високій соціальній мобільності. Сучасна історіографія підтверджує, що події на Катеринославщині є мікрокосмосом загальноукраїнських революційних змін, які визначали долю країни в 1917–1920 роках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архірейський Д. В. Інститут військових нарад як інструмент каральної політики радянської влади на Катеринославщині на початку 1920-х років. З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. 2014. № 2. С. 127–175.
2. Архірейський Д. В., Буланова А.В. Повстанство Катеринославщини у 1920–1921 рр. за «Звітом Катеринославської губернської надзвичайної комісії». *Universum Historiae et Archeologiae*. 2019. Vol. 2(27). Issue 2, pp. 44–55.
3. Архірейський Д. В. Махновська веремія. Тернистий шлях Революційної повстанської армії України (махновців) 1918–1921 рр. Київ: Темпора. 2015. 295 с.
4. Бевз Т. «Українська революція» у науковому дискурсі: суперечності оцінок і висновків. *ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2018. Випуск 5-6(91-92). С. 68-80.
5. Буланова Н. М. Діяльність місцевих органів влади Катеринославщини у 1917 р. (на прикладі Карнаухівської волості). *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара*. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 7. С. 55–62.
6. Бурмага В. П. Взаємовідносини селянства та частин Червоної армії на Катеринославщині у 1920 р. (в контексті вирішення продовольчого питання). *Грані*. 2003. № 3. С. 51–56.
7. Бурмага В. П. З досвіду вирішення продовольчого питання на Катеринославщині у 1919 р. / В. П. Бурмага, В. І. Саричев. *Бористен*. Дніпропетровськ, 2002. № 10. С. 18–20.
8. Бурмага В. П. Надзвичайні органи радянської влади у вирішенні продовольчого питання на Катеринославщині (1920–1921 рр.) *Бористен*. 2005. № 2. С. 12–13.
9. Бурмага В. П. Організація боротьби з дезертирством на Катеринославщині в 1920 р. *Проблеми політичної історії України : зб. наук.*

пр. / Дніпропетр. нац. унт ім. Олесь Гончара. Дніпропетровськ, 2016. Вип. 11. С. 121–129.

10. Бурмага В. П. Участь військових частин у вилученні продовольчих ресурсів на Катеринославщині у 1920 р. / В. П. Бурмага, В. В. Іваненко. Питання аграрної історії України та Росії: матеріали п'ятих наук. читань, присвяч. пам'яті Д. П. Пойди / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олесь Гончара. Дніпропетровськ, 2004. С. 114–119.

11. Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діяльність більшовиків в Україні. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2007. 236 с.

12. Верстюк В. Ф. Українська революція: від історичних витоків до сучасних оцінок. К.: Либідь, 2022. 420 с.

13. Верстюк В. Ф., Смолій В. А. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. Т. 1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р. Київ: Наукова думка, 1996. 587 с.

14. Винниченко В. Відродження нації ч. 1. Відень: Дзвін, 1920. 348 с.
URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/1110-vinnichenko-v-vidrozhennya-natsiyi-ch-1/>

15. Гаврилюк І. О. Павло Скоропадський: гетьман української держави. Київ: Темпора, 2018. 384 с.

16. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

17. Грушевський М. «В огні й бурі». Твори: у 50-ти т. / М. Грушевський. Львів, 2007. Т. 4, кн.1. С. 110–111. (Серія «Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 – квітень 1918)»).

18. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Т. 10. Київ: Наукова думка, 1995. 424 с.

19. Дмитрієнко М. Ф. Робітничий рух в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: Освіта, 1989. 184 с.

20. Довганенко Р. О. Селянство Катеринославщини та аграрна політика радянської влади у 1919–1920 рр. Питання аграрної історії України

та Росії : матеріали сьомих наук. читань, присвяч. пам'яті Д. П. Пойди / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2008. С. 157–164.

21. Дорошенко Д. Історія України, 1917—1923 рр. Т. 1 : Доба Центральної Ради. Ужгород: б. в., 1932. 450 с.

22. Дорошенко Д. Історія України, 1917—1923 рр. Т. 2 : Українська Гетьманська держава 1918 року. Ужгород: б. в., 1930. 500 с.

23. Дутчак В. В. Національне питання та національний рух у контексті подій 1917–1921 рр. на Катеринославщині та Херсонщині. Грані. 2010. № 2. С. 36–39.

24. Дутчак В. В. Український національно-визвольний рух на Катеринославщині та Херсонщині. Огляд подій 1917–1930 рр. : монографія / Дніпропетровськ: Пороги, 2008. 143 с.

25. Єфремов С. Щоденники 1917–1921 рр. К.: Києво-Могилянська академія, 1997 800 с.

26. Зайцев С. І. Організація іррегулярних бойових формувань Катеринославщини у 1917–1921 рр. URL: <http://vnv.asv.gov.ua/article/view/220220/219950>

27. Зайцев С. І. Особливості комплектування повстансько-партизанських загонів на території Катеринославщини у 1917 – першій половині 1920-х років. Військово-науковий вісник / Нац. акад. сухопут. військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного. Львів, 2018. Вип. 30. С. 92–101.

28. Зелений В. М. «Просвіта» Катеринославщини у 1917–1921 рр. Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2004. № 16. С. 73–79.

29. Іріюглу Т. О. Формування органів державної влади та місцевого самоврядування Катеринославщини у березні – жовтні 1917 р. (за матеріалами періодичної преси). Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2006. Вип. 20. С. 132–140.

30. Карр Е. Більшовицька революція 1917–1923 рр. Томи 1–3. Т.1. Лондон: Macmillan, 1950. 421 с.
31. Коваль Р. М. Повстанці Катеринославщини в боротьбі за Україну [періоду Директорії та рад. влади, 1919–1920 рр.] Січеслав. 2012. № 3. С. 151–160.
32. Ковальова Н. А. Соціально-економічні аспекти життя селян Катеринославщини у 1917–1921 рр. Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2005. Вип. 3. С. 199–206.
33. Ковальчук М. А. Рейд повстанської армії Махна на Катеринославщину (кінець вересня – початок жовтня 1919 р.). Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки. Кіровоград, 2010. Вип. 13. С. 87–96.
34. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2 т. Т. 1. Київ: Основи, 1994. 288 с.
35. Малколмс М. Махно і анархія: Повстанський рух в Україні / Пер. з англ. Сергій Бойко. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 368 с.
36. Манько М. О. Національна еліта Катеринославщини у державотворчих процесах періоду початкових етапів Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2015. Вип. 13. С. 114–121.
37. Манько М. О. Роль регіональної еліти у визвольних змаганнях українського народу періоду Центральної Ради (на прикладі Катеринославщини). Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2012/2013. Вип. 11. С. 169–175.

38. Манько М. О. Українська регіональна еліта Катеринославщини періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. за даними мемуаристики. Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2014. Вип. 12. С. 101–108.
39. Митрофаненко Ю. С. «Вільне місто»: теорія та практика махновського самоврядування у Катеринославі (листопад 1919 р.) Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 7. С. 62–68.
40. Митрофаненко Ю. С. Отаманщина на шпальтах української преси 1919 року. Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження: зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2011. Вип. 9. С. 182–187.
41. Михайлюк О. В. Продовольча проблема та соціально-політичне життя Катеринославщини в першій половині 1917 р. / О. В. Михайлюк, О. С. Бабічева. Проблеми політичної історії України : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2011. Вип. 6. С. 90–100.
42. Мороз В. І. Вибори до Українських Установчих зборів на Катеринославщині / В. І. Мороз, Ю. Г. Пахоменков. Проблеми політичної історії України : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2017. Вип. 12. С. 117–128.
43. Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : [зб. наук. пр.] / ред. кол. : С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. Дніпро: Вид-во ДНУ, 2010. Вип. 8. 436 с.
44. Оглоблин О. Українська революція: Нариси з історії визвольної боротьби українського народу (1917–1921). Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук, 1961. 304 с.
45. Пайпс Р. Російська революція / Пер. з англ. Лариса Камінська. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2014. 992 с.

46. Пахоменков Ю. Г. Національний освітній рух на Придніпров'ї в 1917 р. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. Дніпропетровськ, 2002. Вип.10. С. 294–299.
47. Пахоменков Ю. Г. Проблема української державності доби Центральної Ради в історіографії. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. Дніпропетровськ, 2001. Вип. 9. С. 42–46.
48. Пахоменков Ю. Г. Радянська історіографія про суспільно-політичні процеси в Україні в 1917 – на початку 1918 рр. Наука. Релігія. Суспільство. 2009. № 2. С. 70–74.
49. Пахоменков Ю. Г. Українська революція доби Центральної Ради в історіографії. Грані. 2001. № 4. С. 63–65.
50. Пиріг Р. Я. Громадянська війна в Україні: Історичні нариси. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. 304 с.
51. Плохій С. Ворота Європи: Історія України. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 512 с.
52. Попович М. В. Нариси історії України. Київ: АртЕк, 2001. 728 с.
53. Рацибарська Ю. Бій на Різдво в Катеринославі. Маловідомі події 105-річної давнини, які перегукуються із сьогоденням. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/biy-u-katerynoslavi-na-rizdvo-1917-roku/32186126.html>
54. Реєнт О. П. Статистика революційного періоду: аналіз економічних і демографічних змін. Українська революція 1917–1921 років: історичний нарис. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 240 с.
55. Савченко В. А. Мікроісторія революційних подій на Катеринославщині. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2020. 250 с.
56. Савченко В. А. Нестор Махно: легенда і дійсність. Харків: Фоліо, 2006. 480 с.
57. Савчук В. С. В. О. Біднов та Д. І. Яворницький у Катеринославі: 1917-1918 рр. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/fistor/program_56d0446c54d22.pdf

58. Світленко С. І. Дмитро Яворницький: учений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві. Дніпро, 2015. 312 с.
59. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталінім / Пер. з англ. Павло Грицак. Київ: Грані-Т, 2011. 440 с.
60. Сніда Є. О. Адміністративно-територіальний устрій Російської православної церкви Катеринославської єпархії (1917–1919 рр.) Придніпров'я: історикокраєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2015. Вип. 13. С. 181–190.
61. Сніда Є. О. Катеринославська єпархія Російської православної церкви в 1917–1919 рр.: проблеми соборноправності та українізації церковного життя. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2016. Вип. 46. С. 147–150.
62. Сніда Є. О. Катеринославська єпархія Російської православної церкви у суспільнополітичних процесах 1917–1920 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М-во освіти і науки України, Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2016. 20 с.
63. Сніда Є. О. Культурно-національний вектор діяльності православного духовенства Катеринославщини у пореволюційні роки (1917–1918). Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 10. С. 259–267.
64. Сніда Є. О. Постать архієпископа Катеринославського Агапіта на тлі церковнополітичних процесів післяреволюційної доби (1917–1924 рр.) / Є. О. Сніда, О. В. Бойко // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2010. Вип. 8. С. 225–234.
65. Сніда Є. О. Церковно-територіальна організація Російської православної церкви Катеринославської єпархії (1917–1919). Гуманітарний журнал. 2015. № 1. С. 40–45.

66. Солдатенко В. Ф. Доба української революції (1917–1920 рр.) в новітній історіографії. Київ: Чтиво, 2005. 284 с.
67. Солдатенко В. Ф. Концепції Української революції та національної соборності у вітчизняній історіографії. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, 2007. 256 с.
68. Солдатенко В. Ф. Революційна доба в Україні (1917–1920 роки). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2001. 368 с.
69. Солдатенко В. Ф. Україна: революційна доба й наступні десятиліття: історико-історіографічні есе. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2021. 520 с.
70. Солдатенко В. Українська революція: Історичний нарис. Київ: Либідь, 1999. 424 с.
71. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. 312 с.
72. Сосса Р. Картографування міжнародних відносин України у часи української революції (1917-1921). Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. 2019. Вип. 30. С.102-107.
73. Субтельний О. Україна: Історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. Київ: Либідь, 1993. 720 с.
74. Товариство «Просвіта». Земская газета. 2017. 12 березня.
75. Удод О. А. Катеринославщина у вирі революційних подій. Дніпро: Дніпрокнига, 2018. 290 с.
76. Українська революція і державність (1917–1921 рр.) : наук.-бібліогр. вид. / НАН України; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. ; наук. ред.: С. С. Кіраль; наук. консультант В. Ю. Омельчук; вступ. ст. В. Капелюшного; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська ; бібліогр. ред. Л. С. Новосьолової. Київ : НБУВ, 2018. 817 с.
77. Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї: зб. док. і матеріалів : [накази, телеграми, оголошення, листи, звернення, звіти, доповіді

з держ. арх. Дніпропетров. та Запоріж. обл.] / Держ. арх. Дніпропетр. обл.; уклад.: Ю. Г. Пахоменков, Н. Л. Юзбашева. Дніпро : Ліра, 2016. 370 с.

78. Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення : [матеріали Міжнар. наук. конф., Київ, 25 квіт. 2012 р.] / Укр. ін-т нац. пам'яті, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; редкол.: В. М. Литвин (голова), Л. В. Губерський, В. Ф. Солдатенко [та ін.]. Київ, 2013. 654 с.

79. Уривалкін О. Довідник з історії України (з початку ХХ століття й до сьогодення). Кам'янець-Подільський: Друк. «Рута», 2018. 524 с.

80. Царинник М. Махно та Петлюра: Лідери без держави. Торонто: Канадський інститут українських студій, 1989. 352 с.

81. Швидько Г. К. Катеринославщина та її найвидатніші діячі духовного звання (XVIII – XIX ст.) / Матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Церкви і доходи минулого XVIII століття [Репринт 1880 р.]. Дніпро, 2000. С. 3–28.

82. Якубова Л. Д. Селянський вимір революції: соціальні руйнування в Україні (1917–1921 рр.). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2012. 320 с.